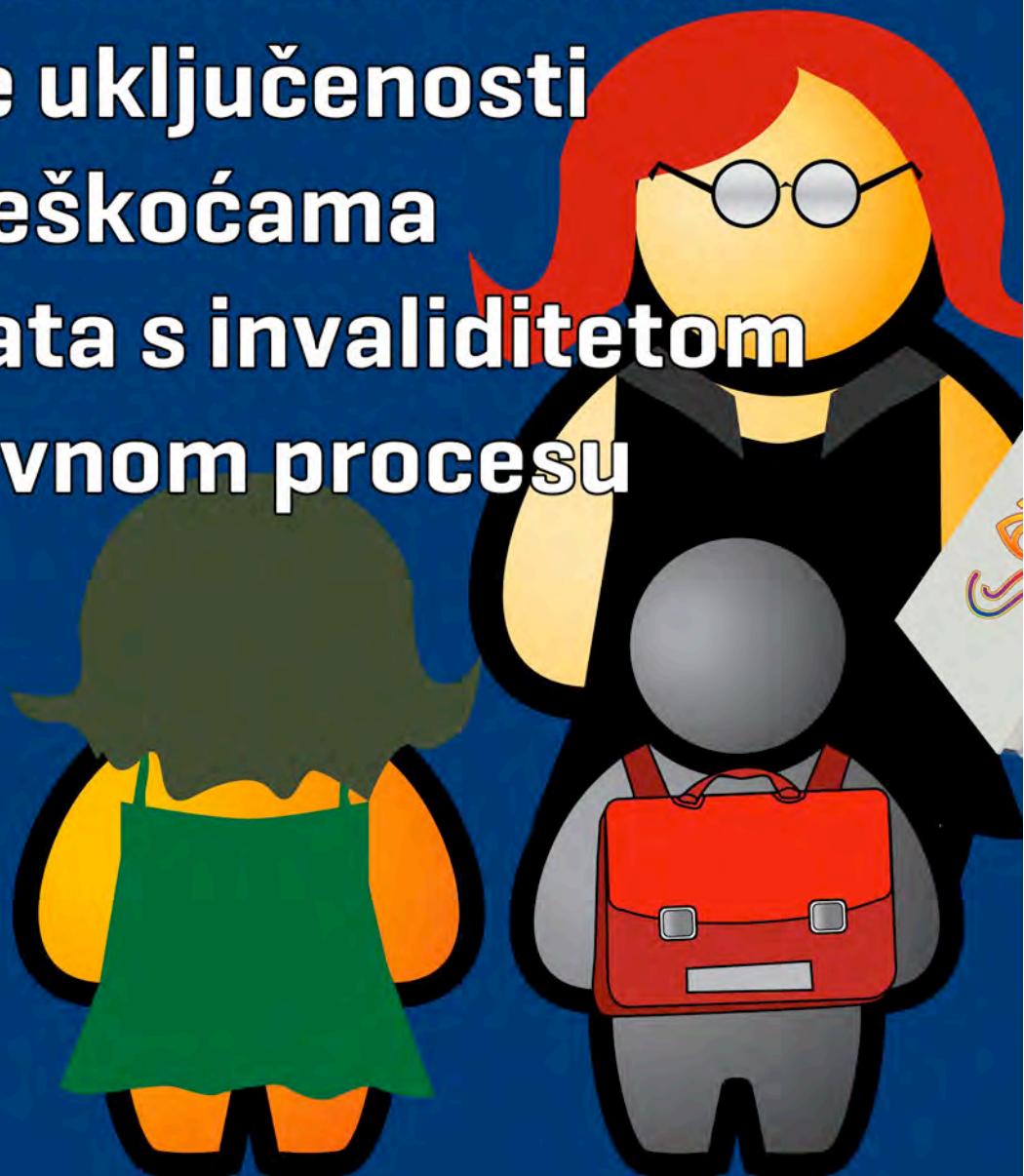

Izvješće o istraživanju

Multidimenzionalna analiza
socijalne uključenosti
djece s teškoćama
i studenata s invaliditetom
u obrazovnom procesu

Projekt "Multidimenzionalna analiza socijalne uključenosti djece s teškoćama i studenata s invaliditetom u obrazovnom procesu" sufinanciran je sredstvima Europske unije iz Europskog socijalnog fonda i Ureda Vlade Republike Hrvatske za udruge.

Izdavač: Hrvatski savez gluhoslijepih osoba Dodir

Urednica: Tajana Uzun

Autorice:

prof.dr.sc. Zrinjka Stančić
prof.dr.sc. Lelia Kiš-Glavaš
prof.dr.sc. Kristina Urbanc

Recenzentice:

izv.prof.dr.sc. Daniela Bratković
prof.dr.sc. Zdravka Leutar

Grafičko oblikovanje i tisak: ITG d.o.o

ISBN: 978- 953- 7645- 02-1

CIP zapis dostupan u računalnome katalogu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem 886099.

Lipanj, 2014., Zagreb

Sadržaj

1. O izvješću	05
2. Multidimenzionalna analiza uključenosti učenika s teškoćama u srednjoškolskom obrazovanje	06
3. Multidimenzionalna analiza socijalne uključenosti studenata s invaliditetom u visokoškolskom obrazovanju - kvalitativno istraživanje	21
4. Multidimenzionalna analiza socijalne uključenosti studenata s invaliditetom u visokoškolskom obrazovanju - kvantitativno istraživanje	36
5. Zaključna razmatranja o provedenom istraživanju	49

O izvješću

Ovo je izvješće o istraživanju nastalo u okviru istraživačkoga projekta IPA komponenta IV – Razvoj ljudskih potencijala – program Europske unije za Hrvatsku pod nazivom „Multidimenzionalna analiza socijalne uključenosti djece s teškoćama i studenata s invaliditetom u obrazovnom procesu“, čiji je nositelj Hrvatski savez gluhoslijepih osoba Dodir, u partnerstvu s Edukacijsko-rehabilitacijskim fakultetom i Studijskim centrom socijalnog rada Pravnog fakulteta u Zagrebu.

Cilj projekta bio je steći bolji uvid u socijalnu uključenost djece s teškoćama u srednjoškolskom obrazovanju i studenata s invaliditetom u visokom obrazovanju u Republici Hrvatskoj i to sveobuhvatnom analizom zadovoljstva učenika s teškoćama i studenata s invaliditetom sustavima potpore, procjenom očekivanja te ocjenom postojećega stanja. Nadalje, ispitana je i informiranost ostalih sudionika edukacijske integracije (vršnjaka učenika s teškoćama i studenata s invaliditetom, roditelja, donositelja odluka, članova udruga) o sustavima potpore za učenike s teškoćama i studente s invaliditetom.

Svrha je izvješća o istraživanju prikaz rezultata koji su nastali tijekom provedbe kvantitativnoga i kvalitativnoga istraživanja, a koji bi mogli poslužiti kao smjernice za razvoj budućih inkluzivnih standarda u srednjoškolskom obrazovanju i modela potpore studentima s invaliditetom. Osim toga postojeći rezultati svakako mogu doprinijeti i evaluaciji postojećih mjera podrške.

U izradi izvješća o istraživanju sudjelovale su partnerske institucije u projektu: prof.dr.sc. Lelia Kiš-Glavaš i prof.dr.sc. Zrinka Stančić s Edukacijsko-rehabilitacijskog fakulteta u Zagrebu te prof.dr.sc. Kristina Urbanc s Pravnog fakulteta, Studijskog centra socijalnog rada u Zagrebu koje su pripremile tri zasebna izvješća:

- Multidimenzionalna analiza socijalne uključenosti učenika s teškoćama u srednjoškolskom obrazovanju
- Multidimenzionalna analiza socijalne uključenosti studenata s invaliditetom u visokoškolskom obrazovanju – kvalitativno istraživanje
- Multidimenzionalna analiza socijalne uključenosti studenata s invaliditetom u visokoškolskom obrazovanju – kvantitativno istraživanje.

Hrvatski savez gluhoslijepih osoba Dodir želi se ovim putem zahvaliti svima koji su sudjelovali u izradi izvješća o istraživanju te svoj djeci s teškoćama u srednjoškolskom obrazovanju, studentima s invaliditetom, njihovim vršnjacima, nastavnicima, stručnim suradnicima, ravnateljima, dekanima, roditeljima i članovima udruga koji su pristali sudjelovati u istraživanju i na taj način doprinijeli cilju navedenoga projekta. Također, zahvala ide i administrativnom osoblju Sveučilišta i srednjih škola koji su pomogli u organizaciji provedbe istraživanja.

Vjerujemo da će ovo izvješće o istraživanju omogućiti potpuniji uvid u zadovoljstvo sustavima potpore iz perspektive studenata s invaliditetom i učenika s teškoćama te kao takvo poslužiti u izradi novih smjernica u razvoju modela potpore u obrazovnom sustavu u Republici Hrvatskoj.

Tajana Uzun, voditeljica projekta

Multidimenzionalna analiza uključenosti učenika s teškoćama u srednjoškolskom obrazovanju

„Od inkluzije svi imaju korist“ (Stanje djece u svijetu, 2013)

UVOD

Obrazovanje je temeljno ljudsko pravo koje je neophodno za ostvarivanje svih drugih ljudskih prava (UNESCO: 2012). Kako se navodi u Konvenciji o pravima djeteta iz 1989. ono promovira razvoj osobnosti, talenata te sposobnosti djeteta do njegovih punih potencijala. Temeljna su načela na koje se poziva to rastuće građansko pravo jednakost i nediskriminacija. Pravo na sudjelovanje odnosi se i na šire područje od osnovnih potreba kao što je obrazovanje; ono uključuje i uživanje u rekreaciji, kulturnim aktivnostima te zadovoljstvo povezano sa sudjelovanjem u raznolikim građanskim aktivnostima (Vash i Crewe, 2010).

Republika Hrvatska ima dugu tradiciju u razvoju koncepata edukacijskog uključivanja i ono velikim dijelom proizlazi iz našeg opredjeljenja za stvaranjem inkluzivnoga i zdravog društva, „društva za sve“ (Stančić i sur., 1982; Igrić, Nikolić, Lisak i Rakić, 2010). Ovakav trend viđenje je međunarodnih i pozitivno usmjerenih nacionalnih dokumenata, implementacije naprednih ideja i perspektiva te rezultata znanstvenih istraživanja. Unatoč pozitivnim primjenama, realizacija socijalne pravde i jednakosti u obrazovanju u raskoraku je s načelno prihvaćenim obvezama. Da bi došlo do očekivanih utjecaja i promjena u obrazovanju potrebno je da se zakoni doista provode te da su učenici s teškoćama pravovremeno obaviješteni o svojim pravima. Inkluzivno obrazovanje zahtijeva fleksibilan pristup u organizaciji rada škola uz osiguravanje dodatnih edukacija, diferencirano poučavanje, tehničku potporu, individualizirane kurikule te praćenje, vrednovanje i ocjenjivanja napretka učenika (Ivančić i Stančić, 2002; Ivančić i Stančić, 2006). U smislu inkluzivnih procesa, važni su materijalni i nematerijalni resursi: sredstva iz državnoga proračuna, prostorna pristupačnost, prilagođen prijevoz, prema potrebi prostorna prilagodba u učeničkim domovima, udžbenici na prilagođenom tisku ili obliku, individualizirani nastavni materijali, kompetentni nastavnici i stručni suradnici i dr. (Zakon o odgoju i obrazovanju u osnovnoj i srednjoj školi, Narodne novine broj 87/2008; Odluka o financiranju povećanih troškova prijevoza i posebnih nastavnih sredstava za školovanje učenika s teškoćama u razvoju u srednjoškolskim programima 2012., Pastuović, 2013). Kako bi se osigurala inkluzija u obrazovanju važna je učinkovita potpora institucionalnih tijela i službi profesionalnog usmjeravanja te socijalne skrbi, zakonska podrška mobilnih timova i pomoćnika u nastavi, suradnja roditelja i škole (Igrić, Cvitković i Wagner Jakab, 2009; Igrić, Nikolić, Lisak i Rakić, 2010; Ivančić i Stančić, 2010; Stančić, Horvatić i Nikolić, 2011; Agencija za mobilnost EU programa, 2012; Ivančić i Stančić, 2013). U kontekstu participatornih istraživanja učenici s teškoćama naglašavaju značaj okruženja za učenje, uvažavanje individualnih potreba, aktivnu participaciju učenika, ali i osiguravanje potpore drugih (Igrić, Kobetić i Lisak, 2008; Krampač Grljušić, Žic Ralić i Lisak, 2010; Sekušak Galešev i Stančić, 2010; Martinov, 2013). Unutar pokreta inkluzije učenici s teškoćama trebaju biti u stanju navesti podršku svojih obitelji, škole, lokalne zajednice, jednom riječi saveznike na putu prema obrazovanju za zanimanje (Stanje djece u svijetu, 2013). Za uspješnu izgradnju inkluzivne prakse glavni elementi o kojima ovisi zadovoljstvo stručnjaka, škole i učenika te stupanj iskorištenosti postojećih resursa je upravljanje školom (Hoy i Tarter, 2004; Pastuović, 2013; Kiš Glavaš, Ljubić i Jelić, 2003; Ivančić, 2012). Kada govorimo o smanjivanju diskriminatorne prakse, važnu ulogu imaju i mediji, a njihova je odgovornost izuzetno velika. Svakodnevno praćenje pokazuje da mediji ponekad moćno i brzo rješavaju probleme obrazovanja koje sustavi nisu uspjeli riješiti u dugotrajnim postupcima, osobito kada se prilikom izyještavanja poštuju načela Konvencije o pravima

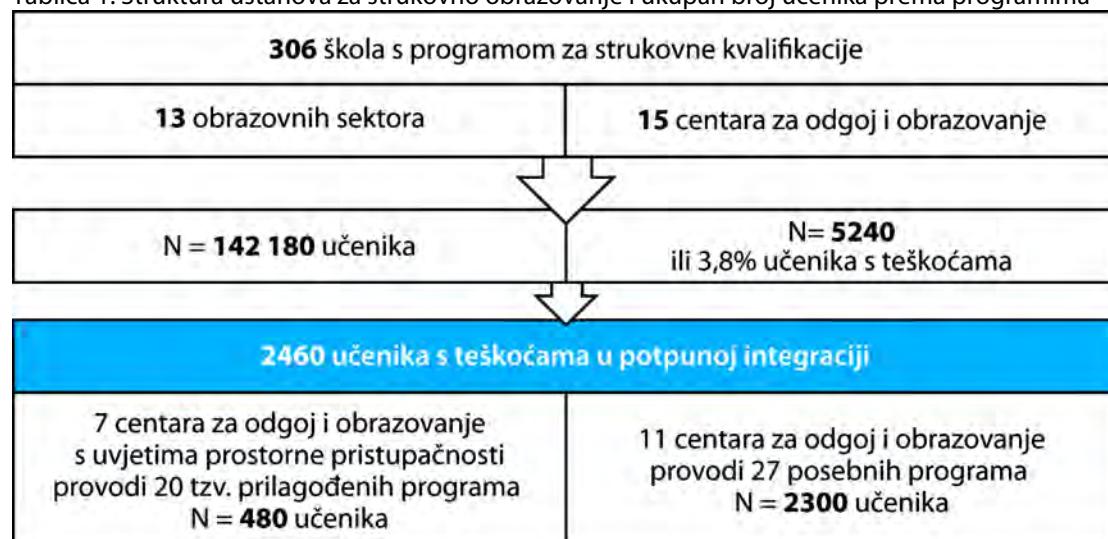
djeteta i Konvencije o osobama s invaliditetom. Najbolje je kada mediji prikazuju učenike s teškoćama kao dio svoga svakodnevnog života (Opačak, 2011). Temeljem izloženoga, usmjeravanje odgovornosti hrvatskoga društva prema inkluziji u obrazovanju (Kiš-Glavaš, 1999; Stančić i Ivančić, 1999; Ivančić i Stančić, 2006; Ivančić, 2010) teži konstruktivnim uvidima koji upućuju što treba učiniti kako bi se ublažili ili otklonili uočeni nedostatci, zadržala i nadogradila postojeća kvaliteta u obrazovanju i time povećala učinkovitost rada svake škole. Praćenje i analiziranje stanja i potreba u školama usmjerenih stjecanju kompetencija učenika za svijet rada te daljnje obrazovanje, vrednovanje vlastitog rada stručnjaka u odnosu na ostvarivanje standarda kvalitete koji obrazovnu praksu čine boljom i učinkovitijom, vode hrvatski obrazovni sustav prema izvrsnosti (Ivančić i Stančić, 2013).

Obilježja hrvatskoga obrazovnog sustava

Brojčani pokazatelji

U cilju sustavnog evidentiranja djece i mladih s teškoćama i osobama s invaliditetom, u Hrvatskoj je donesen Zakon o Hrvatskom registru o osobama s invaliditetom (Narodne novine, broj 64/01) koji propisuje način prikupljanja, obrade i zaštite tajnosti podataka o djeci s teškoćama i osobama s invaliditetom. Prema podatcima posljednjega popisa u Hrvatskoj živi više od 4.2 milijuna stanovnika. Na dan 30.1.2014. u Hrvatskoj je registrirano 510 274 osoba s invaliditetom od čega su 40 % žene, što znači da osobe s invaliditetom čine oko 12 % populacije. Analiza podataka prema dobним skupinama pokazuje da je invaliditet prisutan i u dječjoj dobi, od 0 do 19 godina, i to u udjelu 8,2 % (Benjak, 2013). Prema podatcima Državnog zavoda za statistiku u Republici Hrvatskoj na kraju šk. god. 2009./2010. djelovalo je 440 srednjih škola s ukupno 183 039 učenika, pri čemu 1074 učenika s teškoćama u potpunoj integraciji, od toga 7 u gimnazijama, 102 u tehničkim i srodnim školama te njih 965 u industrijskim i obrtničkim školama. Zanimljivo je istaknuti kako u Hrvatskoj još uvijek djeluje 40 srednjih škola za mladež s teškoćama, prema podatcima iz 2012./2013. po posebnim programima školuje se 1 655 učenika. Sukladno podatcima Agencije za strukovno obrazovanje i obrazovanje odraslih Republike Hrvatske iz 2013./2014. podatci su sljedeći¹:

Tablica 1. Struktura ustanova za strukovno obrazovanje i ukupan broj učenika prema programima

¹Centri koji provode tzv. prilagođene programe su: COO pri odgojnom domu Ivanec, COO pri odgojnom domu Mali Lošinj, Škola za osposobljavanje i obrazovanje Vinko Bek, COO Dubrava, COO Vinko Bek, COO Slava Raškaj, Zagreb, COO Slava Raškaj Split. Spomenuti Centri provode redovne strukovne programe uz manji broj učenika u razredima sa sličnim teškoćama, prostornu i tehničko-tehnološku pristupačnost.

Podatci iz razvijenih zemalja svijeta jasno pokazuju kako u školskoj populaciji ima 10-15 % učenika s teškoćama. U Hrvatskoj, nažalost, još uvijek nije u potpunosti razvijeno sustavno rano otkrivanje, praćenje i evaluacija uključivanja sve djece s teškoćama pa mnoga djeca ostaju neotkrivena do polaska u školu. Uzveši u obzir navedene podatke opravdano je postaviti pitanje: je li i na koji je način osigurana potpora srednjoškolcima s teškoćama koji nisu pravovremeno prepoznati tijekom prethodnog školovanja, te je li i na koji je način osigurana individualizirana potpora tijekom obrazovanja?

Obrazovanje učenika s teškoćama u srednjim školama

Jedan je od ciljeva Akcijskog plana Vijeća Europe za promicanje prava i potpunog sudjelovanja u društvu (2006) osigurati da srednjoškolci s teškoćama nađu svoje mjesto u redovnom obrazovanju poticanjem relevantnih tijela i službi države za razvoj obrazovnih resursa usmjerenih prema zadovoljavanju obrazovnih potreba učenika s teškoćama. Postoje dva glavna tipa srednjoškolskih programa: općeobrazovni gimnazijski programi osposobljavaju prvenstveno za nastavak obrazovanja na visokoškolskoj razini te programi strukovnoga i umjetničkoga obrazovanja koji osposobljavaju prvenstveno za rad, ali omogućuju i upis u programe visokog obrazovanja ako učenici uspješno polože ispit državne mature. Prava učenika s teškoćama na prilagodbu ispitne tehnologije kao i mogućnosti prilagodbe uređena su pravilnikom (Pravilnik o polaganju državne mature, *Narodne novine* broj 97/2008). Srednje obrazovanje traje od jedne do pet godina, a omogućuje svakomu učeniku pod jednakim uvjetima i prema sposobnostima stjecanje znanja i vještina potrebnih za tržište rada ili nastavak školovanja (Zakon o odgoju i obrazovanju učenika u osnovnoj i srednjoj školi, *Narodne novine* broj 87/2008, 6/2009, 92/2010, 105/2010, 90/2011, 5/2012, 16/2012, 86/2012, 126/2012, 94/2013). Pod teškoćama u području obrazovanja misli se prvenstveno na teškoće u učenju, značajno veće od vršnjaka, zbog čega im je potrebna odgojno-obrazovna potpora. Prema čl. 65 spomenutoga Zakona, prateći OECD-klasifikaciju, srednjoškolci s teškoćama su: a) učenici s teškoćama u razvoju, b) učenici s teškoćama u učenju, problemima u ponašanju i emocionalnim problemima, c) učenici čije su teškoće uvjetovane odgojnim, socijalnim, ekonomskim, kulturnim i jezičnim čimbenicima. Uzroci spomenutih teškoća mogu biti izazvani različitim oštećenjima i teškoćama kao što su oštećenje vida, oštećenje sluha, poremećaji glasovno-jezično-govorne komunikacije, motorički poremećaji i kronične bolesti, snijene intelektualne sposobnosti, poremećaji pažnje uslijed hiperaktivnosti, specifične teškoće učenja, poremećaji u ponašanju i emocionalni poremećaji, poremećaji iz autističnog spektra, kombinirana oštećenja i poremećaji.

Cilj je srednjoškolskog obrazovanja omogućiti svim učenicima s teškoćama stjecanje znanja, umijeća i vještina u skladu s njihovim potencijalima kako bi bili spremni za nastavak školovanja, tržište rada te cjeloživotno učenje. Srednjoškolci s teškoćama u razvoju, uz propisanu dokumentaciju, ostvaruju pravo izravnog upisa (Zakon o odgoju i obrazovanju u osnovnim i srednjim školama, Odluka o elementima i kriterijima za izbor kandidata za upis u I. razred srednje škole u školskoj godini 2014./2015.) u jedan od tri preporučena programa za koji je učenik dobio stručno mišljenje Službe za profesionalno usmjeravanje Hrvatskoga zavoda za zapošljavanje. Tako učenici s teškoćama koji su osnovnu školu završili prema rješenju Ureda državne uprave u županiji, odnosno Gradskoga ureda za obrazovanje, kulturu i sport Grada Zagreba (*npr. prilagođeni program, redovni program uz individualizaciju postupaka i dr.*) ostvaruju pravo na nastavak školovanja prvenstveno u redovnim srednjim školama pod istim uvjetima, te samo iznimno u školama s posebnim programima. Kada obrazovni sustav gleda na učenike s teškoćama kao na sudionike u obrazovanju koji imaju različite potrebe i očekivanja, onda je nužno da škole imaju dobro utvrđene strategije za osiguravanje potrebnih resursa (Salaj, 2014) kako bi mogle zadovoljiti potrebe svojih učenika. Radi dostupnosti informacija učenicima i

roditeljima ta je važna odluka objavljena na mrežnim stranicama Ministarstva, mrežnim stranicama osnovnih i srednjih škola u Republici Hrvatskoj te dnevnom tisku. U svrhu unapređivanja srednjoškolskoga upisnog procesa Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta od šk. god. 2013./2014. uspostavilo je informacijski sustav prijava i upisa kandidata uz pomoć sustava Nacionalnoga informacijskog sustava prijava i upisa u srednje škole (*NISpuSS*). Ideja stvaranja takva sustava bila je jednostavnija prijava i bolje povezivanje osnovnog i srednjeg obrazovanja, no novi oblici povezivanja traže dodatna ulaganja u opremanje i informatizaciju škola, ali i razvoj usluga pravovremene potpore onim obiteljima učenika s teškoćama koji još uvijek ne posjeduju računala, niti koriste nove tehnologije u svrhu komunikacije i ostvarivanja prava na obrazovanje. Sukladno Odluci o elementima i kriterijima za izbor kandidata za upis u I. razred srednje škole u školsku godinu 2014./2015. (*Narodne novine*, 54/2014) objavljen je *Jedinstveni popis zdravstvenih kontraindikacija srednjoškolskih obrazovnih programa*, a u svrhu upisa u I. razred srednje škole. Namijenjen je učenicima, roditeljima/skrbnicima, djelatnicima školskih ustanova, lijećnicima školske medicine, lijećnicima medicine rada, djelatnicima Hrvatskoga zavoda za zapošljavanje te svim nositeljima odgojno-obrazovne djelatnosti radi osiguranja jasnije i jedinstvene informacije o zdravstvenim preduvjetima prilikom upisa učenika sa zdravstvenim teškoćama u I. razred srednje škole te usklađivanja popisa zdravstvenih kontraindikacija za svaki od srednjoškolskih obrazovnih programa (Ministarstvo znanosti obrazovanja i sporta 2014: 5). Odmah nakon objavljivanja, taj je dokument izazvao reakcije stručnjaka Edukacijsko-rehabilitacijskog fakulteta (emisija *Fokus*, HRTV, 17. lipnja, 2014.). Priopćenjem za medije pravobraniteljice za osobe s invaliditetom ukazalo se na opasnosti ograničavanja mogućnosti izbora obrazovanja za velik broj zanimanja, uvažavanje interesa i sposobnosti budućih srednjoškolaca te potrebu prilagođavanja okoline učenicima s teškoćama kao bitnome civilizacijskom pitanju.

PROBLEM I CILJEVI ISTRAŽIVANJA

Kvalitetu obrazovanja treba promatrati u duhu vremena i napretka društva u socijalnom, etičkom, filozofskom, tehnološkom, kulturološkom, političkom i ekonomskom pogledu (Ivančić, 2012). Sukladno tomu i srednjoškolsko obrazovanje podrazumijeva zajedničko školovanje učenika s teškoćama s vršnjacima tipičnoga razvoja u skladu s njihovim interesima, sposobnostima i umijećima. Uzimajući u obzir kompleksnost u srednjoškolskom obrazovnom sustavu nameće se potreba razmatranja kvalitete sustavom potpore učenicima s teškoćama u Republici Hrvatskoj kako bi se mogli unapređivati relevantni čimbenici srednjoškolskog obrazovanja. Dosadašnja brojna istraživanja u Hrvatskoj odnosila su se na ispitivanja u osnovnim školama i polučila su određene mjere kojima se nastojalo približiti ostvarivanju inkluzije. Istraživanje Kiš-Glavaš, Ljubić i Jelić (2003), Ljubić, Kiš-Glavaš (2003) te Međimurec i suradnika (2014) usmjereni je na malobrojna istraživanja u srednjim školama i to na ispitivanje stavova ravnatelja i nastavnika škola.

U okviru EU istraživačkog projekta Hrvatskog saveza gluhoslijepih osoba Dodir pod nazivom „Multidimenzionalna analiza socijalne uključenosti djece s teškoćama i studenata s invaliditetom u obrazovnom procesu“ u sklopu IPA komponente 4 - Razvoj ljudskih potencijala, provedena je sveobuhvatna analiza socijalne uključenosti učenika s teškoćama u srednjoškolskom obrazovanju u Republici Hrvatskoj i to procjenom zadovoljstva, očekivanja te ocjene postojećeg stanja u školama, a iz percepcije učenika s teškoćama, ravnatelja i stručnih suradnika, nastavnika i strukovnih učitelja te roditelja učenika s teškoćama. Cjelovitim istraživanjem ispitana je i informiranost vršnjaka učenika s teškoćama te njihovih roditelja. To je prvo sveobuhvatno istraživanje o socijalnoj uključenosti srednjoškolaca s teškoćama u našoj zemlji.

Za potrebe ovog izvješća izdvojeni su rezultati istraživanja kojima se željelo ispitati zadovoljstvo sustavom potpore učenicima s teškoćama iz procjena ravnatelja i stručnih suradnika, nastavnika i strukovnih učitelja, roditelja učenika s teškoćama s obzirom na stanje u srednjim školama u Republici Hrvatskoj, što je ujedno i glavni cilj ovog rada. U skladu s glavnim ciljem ovog izvješća željeli smo utvrditi postoje li razlike u procjenama zadovoljstva iz percepcije triju skupina ispitanika (ravnatelji i stručni suradnici, nastavnici i strukovni učitelji te roditelji učenika s teškoćama) te u čemu se one očituju. Nadalje, za potrebe izvješća željelo se utvrditi razinu očekivanja te procjenu realnoga stanja u srednjim školama temeljem procjena učenika s teškoćama. Na kraju željelo se istražiti razinu informiranosti učenika vršnjaka te njihovih roditelja.

METODE ISTRAŽIVANJA

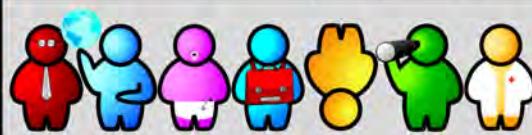
Uzorak ispitanika

Cijeli je uzorak projekta prikupljen u 32 srednje škole na području Hrvatske, a prema popisu Agencije za strukovno obrazovanje i obrazovanje odraslih Republike Hrvatske. Temeljem dopisa o istraživanju i suglasnosti Ministarstva znanosti, obrazovanja i sporta Republike Hrvatske, poziv na sudjelovanje upućen je u 33 srednje strukovne škole u Hrvatskoj budući da najveći broj učenika s teškoćama ostvaruje pravo na upis u redovne srednje škole s trogodišnjim i četverogodišnjim programima. Suglasnosti i pristanak ravnatelja te roditelja za malodobne učenike za provedbu istraživanja dobiveno je u potpunosti za 32 srednje škole.

1. Uzorak učenika s teškoćama činilo je ukupno 870 učenika od čega 356 učenica (40,9 %): polaznika prvih razreda (323 učenika ili 37,1 %), drugih (288 ili 33,1 %), trećih (229 ili 26,3 % te četvrtih (20 učenika ili 2,3 %). S obzirom na vrstu programa, njih 8 (0,9 %) polazi umjetnički, a ostali 862 ili 99,1 % strukovne programe za različita zanimanja u trajanju od tri ili četiri godine (*npr. pediker, frizer, cvjećar, administrator, poslovni tajnik, mesar, vrtlar, web dizajner i dr.*). Njih 288 ili 33,5 % naznačilo je da polaze programe za pomoćna zanimanja (*npr. pomoćni kuhar i slastičar, pomoćni bravari, pomoćni pekar i dr.*). Što se tiče školskog uspjeha u prethodnom razredu većina učenika, tj. 420 ili 48,3 % završilo je s dobrim ili vrlo dobrim uspjehom (288 ili 33,1 %), njih 92 ili 10,6 % s odličnim, a samo 11 učenika (1,3 %) su ponavljači. Većina učenika, njih 793 (91,1 %) živi kod roditelja, 23 ili 2,6 % je zbog školovanja izvan mjesta stanovanja smješteno u učeničke domove, ostali su kod rodbine. S obzirom na prethodno obrazovanje njih 162 (18,6 %) završilo je osnovnu školu prema redovnom programu uz individualizaciju postupaka, 487 (56,0 %) po prilagođenom programu, 114 (13,1 %) nije navelo nikakav odgovor, dok se 9 učenika školovalo po posebnom programu. Struktura učenika s obzirom na vrstu teškoće ili oštećenja prikazana je u Tablici 2. Uvidom u rezultate vidljivo je da najbrojniju skupinu čine učenici sa specifičnim teškoćama učenja, potom učenici s intelektualnim teškoćama.

Tablica 2. Uzorak učenika s teškoćama s obzirom na vrstu teškoće (N=870)

Vrsta teškoće	Oštećenje vida	Oštećenje sluha	Motorička oštećenja ili kronične bolesti	Intelektualne teškoće
f %	99 11	22 2,2	65 7,5	199 22,9
Vrsta teškoće	ADHD	Specifične teškoće učenja	Govorno-jezične teškoće	Poremećaj u ponašanju
f %	47 5,4	314 36,1	65 7,5	31 3,6
Vrsta teškoće	Autizam	Višestruka oštećenja		
f %	5 0,57	44 5,1		

2. Uzorak ravnatelja i stručnih suradnika činilo je 17 ravnatelja i 41 stručni suradnik, od toga je 37 ženskog spola. Većina je stručnjaka (51 ili 86,4 %) zaposlena u strukovnima, a samo njih 7 u mješovitim srednjim školama. S obzirom na veličinu škole, većina stručnjaka (37 ili 62,7 %) radi u srednje velikim školama (s više od 500 učenika). U školama su najzastupljeniji pedagozi (52), potom psiholozi (26), socijalni pedagozi (7) i rehabilitatori (4). Pojedini stručni suradnici edukacijsko-rehabilitacijskog profila zapravo rade u razrednim odjelima prema tzv. prilagođenom programu, što prepostavlja prostornu i organizacijsku pristupačnost vrsti teškoće ili oštećenja pojedinih učenika. Prema izjavama 54 % ispitanika, škole u kojima rade školuju 30 i više učenika s teškoćama. U samo 6 srednjih škola (10,2 %) uključeni su pomoćnici u nastavi, a samo 5 škola prima usluge mobilnih timova potpore.

3. Uzorak nastavnika (N=115) i strukovnih učitelja (N=61) je činilo 135 žena (76,7 %), 1 poučava u gimnaziji, njih 162 ili 92,0 % u strukovnim školama. S obzirom na program po kojem poučavaju njih 128 (72,7 %) poučava u redovnim programima, a 90 (51,1 %) poučava po posebnim programima. Gotovo su svi ispitanici (94,3 %) zaokružili da u svom razredu imaju učenike s teškoćama. Strukturu ispitanika s obzirom na godine radnoga staža čine uglavnom mlađe i srednje generacije (njih 112 ima do 20 godina radnoga staža). Većina stručnjaka (81,8 %) zaposlena je na neodređeno, većina na puno radno vrijeme (86,9 %). U odgovoru na pitanja o stručnom usavršavanju njih je 129 (73,3 %) izjavilo da su do sada slušali neko stručno predavanje o učenicima s teškoćama.

4. Uzorak roditelja učenika s teškoćama činilo je 90 roditelja, od čega 51 ili 56,7 % očeva, s obzirom na stambene prilike 54,4 % roditelja živi u vlastitoj kući, 16 (17,8 %) živi u vlastitom stanu, 18 je kod roditelja, a tek njih šest žive kao podstanari. Što se tiče obrazovne strukture najveći postotak roditelja završio je srednju školu (58,9 %), njih 13,3 % ima visoku, a samo 1 roditelj ima poslijediplomsko obrazovanje. S obzirom na zaposlenje većina je roditelja zaposlena (47 %), a 14,4 % je umirovljeno. S obzirom na informiranost o učenicima s teškoćama 58,9 % roditelja slušalo je neko predavanje o učenicima s teškoćama.

5. Uzorak roditelja učenika vršnjaka činilo je 78 roditelja, od čega 48 ili 61,5 % majki, a njihova su djeca uključena u gimnazijske (4), strukovne (65) i umjetničke programe (9). S obzirom na stručnu spremu roditelja prevladava srednja škola (75,6 %), potom viša (11,5 %), a samo 1 roditelj ima poslijediplomsko obrazovanje. Većina je roditelja (60,3 %) zaposlena, a njih 6 je umirovljeno. 29 roditelja učenika vršnjaka imali su prilike čuti neko stručno predavanje o učenicima s teškoćama.

6. Uzorak učenika vršnjaka činilo je 235 učenika. Učenici su polaznici prvih (190 ili 38,8 %), drugih (151 ili 30,8 %), trećih (126 ili 25,7 %) i četvrtih razreda (20 ili 4,1 %) srednjih škola. Dvoje učenika polazi gimnazijski, 5 umjetnički, a njih 487 polazi strukovne programe za trogodišnja, odnosno četverogodišnja zanimanja. Većina učenika (97,8 %) živi s roditeljima, tek manji broj s ostalim članovima obitelji. Što se tiče školskog uspjeha prethodnoga razreda 209 (42,7 %) završilo je dobrim uspjehom, 200 (40,8 %) vrlo dobrim, 10 je ponavljača, a njih 44 prethodni je razred završilo odličnim uspjehom.

Mjerni instrument

U cjelevitom istraživanju korišteno je 6 mjernih instrumenta koji su izrađeni za potrebe istraživanja. Svi su upitnici složeni, sastavljeni su od općih podataka te tvrdnji usmjerenih na glavni problem istraživanja. U svim je upitnicima korištena skala Likertova tipa, za svaku tvrdnju može se označiti samo jedna od pet mogućnosti koje označuju stupanj slaganja: 1 uopće se ne slažem, 2 uglavnom se ne slažem, 3 niti se slažem niti se ne slažem, 4 uglavnom se slažem, 5 u potpunosti se slažem. Veće vrijednosti označuju viši stupanj slaganja.

1. Upitnik zadovoljstva učenika s teškoćama srednjoškolskom potporom (ZA-TES) namijenjen je učenicima s teškoćama, a sastoji se od četiri dijela. Prvi dio upitnika sastoji se od 11 pitanja koja se odnose na opće podatke (naziv škole, mjesto škole, vrsta programa, razred, spol, godine života, mjesto u kojem žive, način stanovanja, vrsta programa prethodnog obrazovanja, školski uspjeh prethodnoga razreda, skupina oštećenja). Drugi dio upitnika sastoji se od 9 tvrdnji i ispituje zadovoljstvo sustavom potpore učenicima s teškoćama u srednjoškolskom obrazovanju u Republici Hrvatskoj. Treći dio upitnika sastoji se od 8 tvrdnji i ispituje očekivanja spram sustava potpore učenicima s teškoćama, u četvrtom dijelu upitnika koji se sastoji od 8 sadržajno istih tvrdnji ispituje se ocjena postojećega stanja u školi koju učenik polazi. Za potrebe istraživanja set je upitnika jezično pojednostavljen. Kao mjera za procjenu pouzdanosti cjelevitog upitnika korišten je Cronbachov alpha koeficijent. Dobivena vrijednost iznosi 0,933 što ukazuje na prihvatljivu razinu pouzdanosti.

2. Upitnik zadovoljstva ravnatelja i stručnih suradnika (ZA-TESS) sastoji se od četiriju dijelova. Prvi dio upitnika sastoji se od 16 pitanja, odnose se na opće podatke (naziv škole, mjesto škole, vrsta škole, vrsta programa, funkcija u školi, spol, ukupan broj učenika, broj učenika s teškoćama, ukupan broj nastavnika i strukovnih učitelja, broj stručnih suradnika, profil stručnih suradnika, pomoćnici u nastavi, broj pomoćnika, koordinatori, usluge mobilnoga stručnog tima, druge usluge). Drugi dio upitnika sastoji se od 9 tvrdnji i ispituje zadovoljstvo sustavom potpore učenicima s teškoćama u srednjoškolskom obrazovanju u Republici Hrvatskoj. Treći dio upitnika sastoji se od 13 tvrdnji, ispituje očekivanja spram sustava potpore učenicima s teškoćama, u četvrtom dijelu upitnika (13 tvrdnji) ispituje se ocjena postojećega stanja u školi u kojoj stručnjaci rade. Cronbach alpha koeficijent iznosi 0,854, što ukazuje na prihvatljivu razinu pouzdanosti.

3. Upitnik zadovoljstva nastavnika i strukovnih učitelja (ZA-NSU) namijenjen je nastavnicima i strukovnim učiteljima škola, a sastoji se od četiri dijela. Prvi dio upitnika sastoji se od 12 pitanja koja se odnose na opće podatke (naziv škole, mjesto škole, vrsta škole, vrsta programa, radno mjesto u školi, program, spol, prisutnost učenika s teškoćama, godine radnog staža u školi, radni odnos, vrsta radnoga vremena, predavanja o učenicima s teškoćama). Drugi dio upitnika (9 tvrdnji) ispituje zadovoljstvo sustavom potpore učenicima s teškoćama u srednjoškolskom obrazovanju. Treći dio upitnika putem 13 sadržajno istih tvrdnji ispituje očekivanja spram sustava potpore učenicima s teškoćama, u četvrtom dijelu upitnika i 13 sadržajno istih tvrdnji ispituje se ocjena postojećega stanja u školi u kojoj nastavnici rade. Cronbach alpha koeficijent pouzdanosti upitnika iznosi 0,878, što je vrijednost koja ukazuje na prihvatljivu razinu pouzdanosti.

4. Upitnik zadovoljstva roditelja učenika s teškoćama (ZA-RTES) sastoji se od četiriju dijelova. Prvi dio upitnika sastoji se od 8 pitanja koja se odnose na opće podatke (naziv škole, mjesto škole, razred koji polazi dijete, spol, način stanovanja, stručna sprema,

vrsta zaposlenja, predavanja o učenicima s teškoćama). Drugi dio upitnika sastoji se od 9 tvrdnji i ispituje zadovoljstvo sustavom potpore učenicima s teškoćama u srednjoškolskom obrazovanju. Treći dio upitnika sastoji se od 13 sadržajno istih tvrdnji i ispituje očekivanja roditelja spram sustava potpore učenicima s teškoćama, u četvrtom dijelu upitnika na 13 sadržajno istih tvrdnji ispituje je ocjena postojećega stanja u školi u kojoj se školuje njihovo dijete. Cronbach alpha koeficijent pouzdanosti cjelovitog upitnika za roditelje učenika iznosi 0,942 i može se smatrati da ukazuje na prihvatljivu razinu pouzdanosti.

5. Upitnik informiranosti roditelja o srednjoškolskoj potpori učenicima s teškoćama sastoji se od dvaju dijelova. Na početku upitnika ponuđeno je tumačenje pojma „učenici s teškoćama“. Prvi dio upitnika sastoji se od 4 pitanja koja se odnose na opće podatke (spol, vrsta programa, stručna spremu, vrsta zaposlenja, stručna predavanja o učenicima s teškoćama). Drugi dio upitnika sastoji se od 10 tvrdnji i ispituje informiranost o načinu i potpori školovanju učenika s teškoćama u srednjoškolskom obrazovanju u Republici Hrvatskoj. Cronbach alpha koeficijent iznosi 0,915, što ukazuje na prihvatljivu razinu pouzdanosti.

6. Upitnik informiranosti vršnjaka o srednjoškolskoj potpori učenicima s teškoćama namijenjen je učenicima tipičnoga razvoja koji polaze iste škole i razrede s učenicima s teškoćama. Upitnik se sastoji od dvaju dijelova. Na početku upitnika ponuđeno je tumačenje pojma „učenici s teškoćama“. Prvi dio upitnika sastoji se od 10 pitanja koja se odnose na opće podatke (naziv škole, mjesto škole, vrsta programa, razred, spol, godine života, mjesto života, način sticanja, školski uspjeh na kraju prethodnoga razreda). Drugi dio upitnika (10 tvrdnji) ispituje informiranost vršnjaka o načinu i potpori školovanju učenika s teškoćama u srednjoškolskom obrazovanju. Cronbach alpha koeficijent iznosi 0,873 i ukazuje na prihvatljivu razinu pouzdanosti upitnika.

Metode obrade podataka

U obradbi podataka primijenjene su deskriptivne metode i interferencijalne statističke metode (aritmetička sredina i standardna devijacija). Za testiranje razlika između različitih skupina ispitanika na jednom skupu varijabli koristila se diskriminacijska analiza i to metoda robusne diskriminacijske analize (Štalec i Momirović, 1984; Nikolić, 1991). Rezultati istraživanja prikazani su tablično i grafički. Osim toga podatci analiza razlika obrađeni su univarijatnom analizom varijance (ANOVA). Testirana je homogenost varijanci svake manifestne varijable primjenom Brown-Forsytheovog testa. Post-hoc analiza razlika između prosječnih vrijednosti provedena je Scheffeovim testom. Pritom je za obradbu korištena STATISTICA.

REZULTATI I RASPRAVA

Zbog načina pripreme izvješća ovdje će sažeto biti prikazani rezultati s obzirom na glavni cilj rada i to na dijelu Upitnika za procjenu zadovoljstva sustavom potpore učenicima s teškoćama temeljem procjena ravnatelja i stručnih suradnika, nastavnika i strukovnih učitelja te roditelja učenika s teškoćama. U nastavku izvješća prikazat će se glavni rezultati procjena učenika s teškoćama na području zadovoljstva, očekivanja i procjene trenutnog stanja, te na kraju procjene informiranosti roditelja i učenika vršnjaka o sustavu srednjoškolske potpore učenicima s teškoćama.

Analize razlika u procjenama ravnatelja i stručnih suradnika, nastavnika i strukovnih učitelja te roditelja učenika s teškoćama

Željeli smo istražiti postoje li statistički značajne razlike u procjenama zadovoljstva srednjoškolskom potporom učenika s teškoćama između ravnatelja i stručnih suradnika, nastavnika i strukovnih učitelja te roditelja učenika s teškoćama. Potrebno je bilo izračunati parametre diskriminacijske analize za procjenu zadovoljstva potporom od strane ravnatelja (ZA-RSS), stručnih suradnika škola, nastavnika i strukovnih učitelja (ZA-NSU) te roditelja učenika s teškoćama (ZA-TES). U svrhu provjere istraživačkog cilja potrebno je bilo utvrditi razlike u kvaliteti zadovoljstva srednjoškolskom potporom između ovih promatranih skupina ispitanika. Budući da sve varijable nisu normalno distribuirane potrebno je bilo obraditi podatke diskriminacijskom analizom i to programom za robusnu diskriminacijsku analizu ROBDIS (Nikolić, 1991). Rezultati su prikazani u Tablici 3.

Tablica 3

Analize razlika zadovoljstva srednjoškolskom potporom između ravnatelja i stručnih suradnika (ZA-RSS, N=59), nastavnika i strukovnih učitelja (ZA-NSU, N=176) i roditelja učenika s teškoćama (ZA-TES, N=90)

Diskriminacijske funkcije		Aritmetičke sredine			Standardne devijacije			F	p
	vrijednosti	ZA-RSS	ZA-NSU	ZA-TES	ZA-RSS	ZA-NSU	ZA-TES		
I.	1,41	-0,09	-0,52	1,07	1,47	1,65	1,99	27,22	0,000
II.	0,10	-0,31	0,09	0,02	0,65	0,74	0,85	10,04	0,000

Ekstrahirane su dvije diskriminacijske funkcije te su izračunate prosječne vrijednosti (aritmetičke sredine/centroidi) na diskriminacijskim funkcijama, posebno za ravnatelje i stručne suradnike, potom za nastavnike i strukovne učitelje te roditelje učenika s teškoćama, a na prostoru zadovoljstva potporom učenicima s teškoćama u srednjoškolskom obrazovanju u Republici Hrvatskoj. Isto tako izračunate su standardne devijacije, F testovi i pogreške. Prva diskriminacijska funkcija (I) značajna je na razini $p<0,01$ %, test razlike između prosječnih vrijednosti na toj diskriminacijskoj funkciji (F) iznosi 27,22. Temeljem navedenoga možemo na prvoj diskriminacijskoj funkciji zaključiti da se ravnatelji i stručni suradnici, nastavnici i strukovni učitelji te roditelji učenika s teškoćama razlikuju u procjeni zadovoljstva potporom učenicima s teškoćama u srednjoškolskom obrazovanju u Republici Hrvatskoj. Najveći, što znači i najbolji prosječan rezultat postigli su roditelji, zatim ravnatelji sa stručnim suradnicima, a najniži ili najlošiji prosječan rezultat postigli su nastavnici i strukovni učitelji u školama. Proizlazi da su roditelji te ravnatelji sa stručnim suradnicima imali pozitivnije procjene od nastavnika i strukovnih učitelja. Druga diskriminacijska funkcija (II) značajna je na razini $p<0,01$ %. Test razlike između prosječnih vrijednosti na ovoj diskriminacijskoj funkciji (F) iznosi 10,24. Temeljem navedenoga može se zaključiti da se ravnatelji sa stručnim suradnicima, nastavnici i strukovni učitelji te roditelji učenika s teškoćama razlikuju i na drugoj diskriminacijskoj funkciji. Najveći, tj. najbolji prosječan rezultat postigli su nastavnici i strukovni učitelji, zatim roditelji učenika s teškoćama. Iz tog proizlazi da su nastavnici sa strukovnim učiteljima te roditelji imali pozitivnije procjene zadovoljstva od ravnatelja i stručnih suradnika.

Za definiranje strukture diskriminacijskih funkcija potrebno je bilo analizirati diskriminacijske koeficijente i korelacije s diskriminacijskom funkcijom koji se nalaze u Tablici 4.

Tablica 4
Struktura diskriminacijskih funkcija

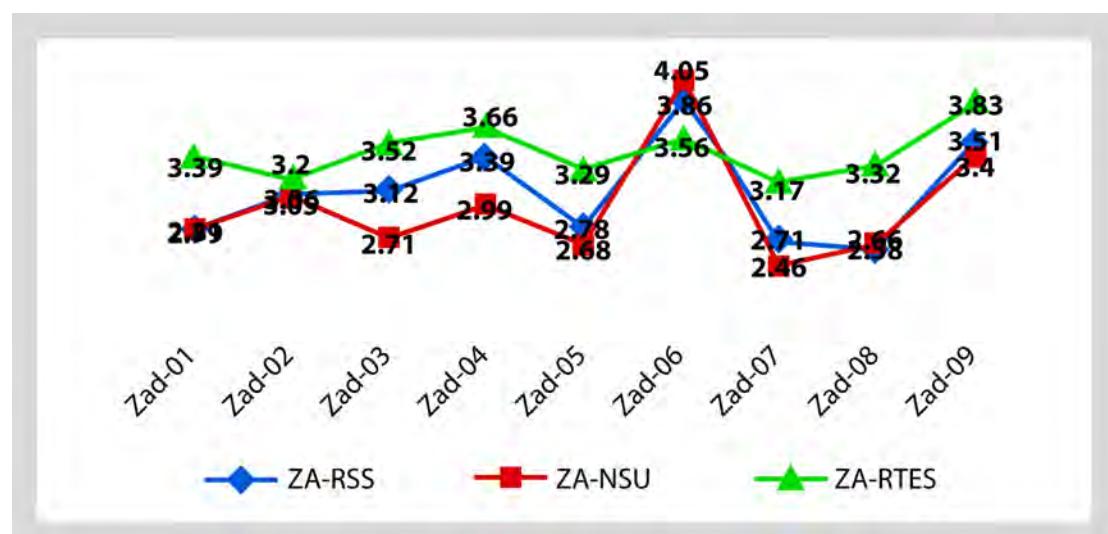
Varijable	Diskriminacijski koeficijenti		Korelacije varijabli s diskriminacijskom funkcijom	
	I. diskrimin. funkcija	II. diskrimin. funkcija	I. diskrimin. funkcija	II. diskrimin. funkcija
Zad-01	0,34	0,31	0,71	0,22
Zad-02	0,07	0,16	0,60	0,22
Zad-03	0,42	-0,42	0,92	-0,40
Zad-04	0,34	-0,50	0,87	-0,42
Zad-05	0,36	0,13	0,66	0,28
Zad-06	-0,30	0,13	0,23	0,16
Zad-07	0,36	-0,13	0,76	-0,02
Zad-08	0,41	0,64	0,73	0,35
Zad-09	0,27	0,03	0,54	0,14

Varijable koje najviše sudjeluju u kreiranju prve diskriminacijske funkcije, na kojoj se značajno razlikuju ravnatelji sa stručnim suradnicima, nastavnici i strukovni učitelji te roditelji učenika su ZAD-03: *Zadovoljan sam prilagodbama u nastavi za učenike s teškoćama*, ZAD-08: *Zadovoljan sam edukacijama za rad s učenicima s teškoćama uključenima u srednjoškolske programe*, ZAD-05: *Zadovoljan sam radom institucionalnih tijela i službi (npr. Ured za obrazovanje, služba za profesionalnu orientaciju)* koje pružaju potporu srednjoj školi za rad s učenicima s teškoćama, ZAD-07: *Zadovoljan sam opremljenosću srednjih škola posebnim nastavnim sredstvima i pomagalima*, ZAD-01: *Zadovoljan sam ponudom srednjoškolskih programa za učenike s teškoćama*, ZAD-04: *Zadovoljan sam načinima provjere stečenih znanja za učenike s teškoćama (npr. usmeno ili pisano, pitanja za provjeravanje naučenog i dr.)*. Korelacije s prvom diskriminacijskom funkcijom visoke su i pozitivne. Temeljem navedenog prva diskriminacijska funkcija predstavlja usmjerenošć na prilagodbe u nastavi, institucionalnu potporu, opremljenost škola te načine provjere znanja učenika.

Varijable koje najviše sudjeluju u kreiranju druge diskriminacijske funkcije (II), na kojoj se značajno razlikuju ravnatelji sa stručnim suradnicima, nastavnici i strukovni učitelji te roditelji učenika s teškoćama su ZAD-08: *Zadovoljan sam edukacijama za rad s učenicima s teškoćama uključenima u srednjoškolske programe*, ZAD-04: *Zadovoljan sam načinima provjere stečenih znanja za učenike s teškoćama (npr. usmeno ili pisano, pitanja za provjeravanje naučenog i dr.)* i ZAD-03: *Zadovoljan sam prilagodbama u nastavi za učenike s teškoćama*. Korelacija varijable ZAD-08 s drugom diskriminacijskom funkcijom je pozitivna, dok su korelacije varijabli ZAD-04 i ZAD-03 negativne. Na temelju navedenoga, druga diskriminacijska funkcija predstavlja usmjerenošć na edukacije za nastavnike, načine provjere znanja učenika te prilagodbe u nastavi. Korelacija između diskriminacijskih funkcija iznosi 0,27, a značajna je na razini značajnosti $p < 0,01$ % što znači da postoji pozitivna povezanost između diskriminacijskih funkcija.

Da bi se utvrdile razlike na svakoj pojedinoj varijabli koje pokrivaju prostor zadovoljstva sustavom potpore učenicima s teškoćama prema procjeni ravnatelja, stručnih suradnika potom nastavnika sa strukovnim učiteljima te roditelja učenika poslužit će razlike između prosječnih vrijednosti kod svih manifestnih varijabli, odnosno analiza varijance. Statistički značajne razlike među prosječnim vrijednostima dobivene su na svim varijablama osim ZAD-02. Izračunavajući Brown-Forsythe test homogenosti varijance svih manifestnih varijabli, dobiveno je da su homogene varijance kod varijabli: ZAD-04, ZAD-05, ZAD-07, ZAD-08 i ZAD-09, dok se za preostale 4 varijable varijance statistički značajno razlikuju (nisu homogene). Kod te 4 varijable varijance su nehomogene i ne mogu se interpretirati razlike između prosječnih vrijednosti. *Načinom provjere stečenih znanja njihove djece* (ZAD-04) najzadovoljniji su roditelji djece s teškoćama (3,66), manje su zadovoljni ravnatelji i stručni suradnici (3,39), dok su najmanje zadovoljni nastavnici i strukovni učitelji (2,99). Provodeći dodatne statističke analize (*Post-hoc* analizu primjenom Scheffeeova testa razlika), utvrđeno je da se u zadovoljstvu razlikuju ravnatelji i stručni suradnici od nastavnika i strukovnih učitelja ($p<4,6\%$). Isto tako, razlikuju se međusobno nastavnici sa strukovnim učiteljima i roditelji djece s teškoćama ($p<0,01\%$). Roditelji djece s teškoćama najzadovoljniji su (3,29) radom *institucionalnih tijela i službi* (npr. *Ured za obrazovanje, služba za profesionalnu orientaciju*) koje pružaju potporu srednjoj školi za rad s učenicima s teškoćama, potom slijede ravnatelji sa stručnim suradnicima (2,78), a najmanje su ovim uslugama zadovoljni nastavnici i strukovni učitelji (2,66). *Opremljenošću srednjih škola posebnim nastavnim sredstvima i pomagalima* (ZAD-07) najzadovoljniji su roditelji djece s teškoćama (3,17), zatim ravnatelji i stručni suradnici (2,71), a najmanje zadovoljstvo pokazuju nastavnici i strukovni učitelji (2,46). Na varijabli ZAD-08 (*Zadovoljan sam edukacijama za rad s učenicima s teškoćama uključenima u srednjoškolske programe*) prosječno najveće zadovoljstvo iskazuju roditelji djece s teškoćama (3,32), zatim nastavnici sa strukovnim učiteljima (2,66), dok najmanje zadovoljstvo nalazimo kod ravnatelja i stručnih suradnika (2,58). *Suradnjom s roditeljima/starateljima učenika s teškoćama* (ZAD-09) prosječno su najzadovoljniji sami roditelji (3,83), zatim ravnatelji sa stručnim suradnicima (3,51), dok su najmanje zadovoljni nastavnici i strukovni učitelji (3,40).

Za bolji uvid u razlike u percepciji zadovoljstva sustavom potpore učenicima s teškoćama poslužit će grafički prikaz predstavljen na slici 1.

Slika 1 Prosječne vrijednosti varijabli zadovoljstva potporom

Dobiveni rezultati pokazuju kako postoje razlike u percepciji zadovoljstva sustavom potpore učenicima s teškoćama u srednjoškolskom obrazovanju (prilagodbe u načinima provjere znanja, rad institucionalnih tijela, opremljenost škola, ponude edukacija za nastavnike, ostvarivanje suradnje roditelja i škola). Promatraljući procjene roditelja učenika s teškoćama, ravnatelja i stručnih suradnika te nastavnika i strukovnih učitelja pokazalo se u čemu su suprotni, u čemu zadovoljni, u čemu kritični. Provedene analize razlika ogledaju se u različitoj usmjerenoći i upućenosti roditelja, ravnatelja i stručnih suradnika te nastavnika i strukovnih učitelja. U narednim analizama rezultata predmetnog istraživanja učinit će se procjene kvalitete sustavom potpore srednjoškolcima s teškoćama usklađene s očekivanjima te procjenom realnog stanja u školama uzorka iz perspektive ravnatelja i stručnih suradnika te nastavnika i strukovnih učitelja te roditelja učenika s teškoćama, što će pridonijeti cjelovitoj slici zadovoljstva o socijalnoj uključenosti učenika s teškoćama.

Analize u procjenama zadovoljstva učenika s teškoćama srednjoškolskom potporom

Analize procjena općeg zadovoljstva sustavom potpore učenicima s teškoćama u srednjoškolskom obrazovanju u Republici Hrvatskoj promatrane su putem triju područja procjene: zadovoljstvo, očekivanja i procjena realnog stanja. Glavni nalazi prikazani su sažeto.

Područje zadovoljstva sustavom potpore

Promatraljući pojedinačno područja procjene zadovoljstva sustavom potpore učenicima s teškoćama u srednjoškolskom obrazovanju, najviše prosječne vrijednosti dobivene su na tvrdnjama kojima su procijenili *zadovoljstvo prilagodbama u načinima provjere znanja za učenike s teškoćama* (npr. *usmeno ili pisano, pitanja za ponavljanje naučenog i dr.*) (3,77), *zadovoljstvo prilagodbama u nastavi* (npr. *metode rada, sažetci za učenje*) (3,76) te *zadovoljstvo načinima potpore u učenju za učenike s teškoćama* (3,76). Učenici s teškoćama su prosječno najniže procijenili zadovoljstvo *smještajem učenika s teškoćama u učeničkim domovima* (2,83).

Područje očekivanja sustavom potpore

Što se tiče očekivanja koja učenici s teškoćama imaju s obzirom na sustav potpore u srednjoškolskom obrazovanju najviša aritmetička sredina dobivena je na tvrdnji ZA-TES23: *Provjera znanja, vještina i sposobnosti treba biti prilagođena i omogućiti učenicima s teškoćama da na pravedan način pokažu svoja znanja* (4,21), a najniža (!) na dvjema tvrdnjama ZA-TES26: *Kada je to potrebno, srednja škola treba osigurati pomoć stručnjaka izvan škole i tako poticati razvoj potpore učenicima s teškoćama* (3,99) te ZA-TES28: *U suradnji s uredom za obrazovanje i Ministarstvom znanosti, obrazovanja i sporta srednja škola treba osigurati prilagođeni prijevoz za učenike s teškoćama* (3,99).

Područje ocjene postojećeg stanja sustavom potpore

Zanimljiva je ocjena postojećeg stanja sustavom potpore u školama koje polaze učenici s teškoćama, najviša aritmetička sredina dobivena je na tvrdnji ZA-TES31: *Provjera znanja, vještina i sposobnosti treba biti prilagođena i omogućiti učenicima s teškoćama da na pravedan način pokažu svoja znanja* (3,72), a najniža na tvrdnji ZA-TES36: *U suradnji s uredom za obrazovanje i Ministarstvom znanosti, obrazovanja i sporta srednja škola u kojoj se školujem osigurava prilagođeni prijevoz za učenike s teškoćama* (2,94).

Može se reći da dobiveni rezultati ukazuju na viđenje srednjoškolaca sustavom potpore u njihovu obrazovanju, pri tome prilagodbe u načinima provjere znanja za učenike s teškoćama zauzimaju važno mjesto kako s obzirom na procjenu zadovoljstva, tako i s obzirom na njihova velika očekivanja te realnu procjenu stanja u školama u kojima se školjuju.

Analize u procjenama informiranosti roditelja učenika vršnjaka srednjoškolskom potporom

Područje informiranosti roditelja

Što se tiče procjena informiranosti roditelja učenika vršnjaka promatraljući tvrdnje pojedinačno, najviša aritmetička sredina dobivena je na tvrdnji I-RV12: *Sukladno svojim interesima i sposobnostima, učenici s teškoćama imaju pravo na školovanje u redovnoj srednjoj školi* (3,41), a najniža na tvrdnji I-RV5: *U Republici Hrvatskoj donesen je zakon koji regulira prava učenika s teškoćama u sustavu srednjoškolskog obrazovanja* (2,62).

Dosadašnja su iskustva pokazala da roditelji djece bez teškoća u razvoju postaju vrlo suradljivi kad im se pruže potrebna objašnjenja (Ailleo, 1985; Igrić i sur., 2009; Ivančić, 2012).

Područje informiranosti učenika vršnjaka

Promatraljući tvrdnje pojedinačno kada su u pitanju učenici vršnjaci, najviša aritmetička sredina dobivena je na tvrdnji I-UV18: *Sukladno svojim interesima i sposobnostima, učenici s teškoćama imaju pravo na školovanje u redovnoj srednjoj školi* (3,66), a najniža na tvrdnji I-UV5: *U Republici Hrvatskoj donesen je zakon koji regulira prava učenika s teškoćama u sustavu srednjoškolskog obrazovanja* (2,67).

Ako se učenici bez teškoća pripreme da na primjereno način prihvate učenike s teškoćama, pozitivan i podržavajući odnos postaje presudan čimbenik nastalih promjena (Ivančić, Stančić, 2013).

Zanimljivo je primijetiti da se kod roditelja i učenika vršnjaka najviša i najniža prosječna vrijednost nalaze na istim tvrdnjama, što će reći da obje grupe imaju jednake informiranosti u vezi sa sustavom potpore učenicima s teškoćama u srednjoškolskom obrazovanju u Republici Hrvatskoj.

ZAKLJUČAK

Vrijednost ovog istraživanja je što je to prvo istraživanje u Republici Hrvatskoj koje daje potpuniji uvid u zadovoljstvo, očekivanja, ocjenu realnog stanja te informiranost relevantnih subjekata o sustavu potpore učenicima s teškoćama u srednjoškolskom obrazovanju u Republici Hrvatskoj. Zanimalo nas je postoje li razlike u procjenama ključnih stručnjaka škole (ravnatelj i stručni suradnici, nastavnici i strukovni učitelji) te roditelja učenika s teškoćama, te u čemu se one očituju. Dobiveni su rezultati potvrdili glavno očekivanje tj. da se ravnatelji sa stručnim suradnicima, nastavnici i stručni učitelji te roditelji učenika s teškoćama razlikuju u procjeni zadovoljstva sustavom potpore učenicima s teškoćama u srednjoškolskom obrazovanju. Daljnjom analizom izvedenih kriterija utvrdilo se da su roditelji učenika s teškoćama najzadovoljniji radom institucionalnih tijela i službi, opremljenošću škola, edukacijama za rad nastavnika te suradnjom sa školom, što istovremeno predstavlja upravo ona područja kojima su nastavnici i strukovni učitelji najmanje zadovoljni. Pretpostavljamo da u spomenutom kontekstu nastavnici i strukovni učitelji realno sagledavaju trenutno stanje što predstavlja važne smjernice za unapređivanje njihovih kompetencija. Programi usmjereni unapređivanju sustava potpore srednjoškolskom obrazovanju učenika s teškoćama trebaju uključiti ocjene stanja iz perspektive svih sudionika. Rezultati ovog istraživanja mogli bi poslužiti kao polazište za prijedlog inkluzivnih standarda u srednjoškolskom obrazovanju, što uključuje i osmišljeno informiranje javnosti.

LITERATURA

1. Agencija za mobilnost i EU programe 2012. *Kojim putem krenuti.* Publikacija o profesionalnom usmjeravanju u Republici Hrvatskoj. Intergrafika. Zagreb.
2. Benjak, T. 2013. *Izvješće o osobama s invaliditetom u Republici Hrvatskoj.* Hrvatski zavod za javno zdravstvo.
3. Farnell, T. 2012. Jednake prilike u obrazovanju u globalnoj perspektivi. *Opće smjernice Sveučilište u Zagrebu.* Ur. Kiš-Glavaš, L. Zagreb. 15–34.
4. Igrić, Lj., Cvitković, D., Wagner Jakab, A. 2009: Djeca s teškoćama u interaktivnom sustavu obitelj-škola-vršnjaci. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja* 45, 1. 31–38.
5. Igrić, Lj., Nikolić, B., Lisak, N., Rakić, V. 2010. Ispitivanje nekih čimbenika uže okoline za razvoj tolerancije prema djeci s teškoćama. *Dijete i društvo, časopis za promicanje prava djeteta* 12 ½. 19–38.
6. Ivančić, Đ., Stančić, Z. 2002. Didaktičko-metodički aspekti rada s učenicima s posebnim potrebama. *Do prihvatanja zajedno: Integracija djece s posebnim potrebama, priručnik za učitelje.* Ur. Kiš-Glavaš, L., Fulgosi-Masnjak, R. Hrvatska udruga za stručnu pomoć djeci s posebnim potrebama IDEM. Zagreb. 133–179.
7. Ivančić, Đ., Stančić, Z. 2006. Individualizirani odgojno-obrazovni programi. Od teškoća u razvoju prema planu podrške učenicima s posebnim potrebama. Č asopis *S vama, Polugodišnjak Hrvatske udruge za stručnu pomoć djeci s posebnim potrebama* IDEM 3 2/3. 91–119.
8. Ivančić, Đ., Stančić, Z. 2010. Podrškom učiteljima do bolje uspješnosti učenika s teškoćama. *Zbornik radova „Uključivanje i podrška u zajednici“*, 8.Kongres s međunarodnim sudjelovanjem Saveza defektologa Hrvatske. Ur. Đurek, V. Školska knjiga. Zagreb. 159–169.
9. Ivančić, Đ. 2012. *Pokazatelji kvalitete inkluzivne osnovne škole.* Doktorski rad. Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu. Zagreb.
10. Ivančić, Đ., Stančić, Z. 2013. Stvaranje inkluzivne kulture škole. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja* 49, 2. 139–157.
11. Kiš-Glavaš, L. 1999. *Promjena stava učitelja prema integraciji djece usporenog kognitivnog razvoja.* Disertacija. Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu. Zagreb.
12. Kiš-Glavaš, L., Ljubić, M., Jelić, S. 2003. Stavovi ravnatelja srednjih škola prema edukacijskoj integraciji. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja* 39, 2. 137–146.
13. Konvencija o pravima djeteta 1989. New York: Organizacija Ujedinjenih naroda.
14. Krampač Grljušić, A., Žic Ralić, A., Lisak, N. 2010. Što djeca s teškoćama misle o podršci asistenta u nastavi. *Zbornik radova „Uključivanje i podrška u zajednici“*. 8.Kongres s međunarodnim sudjelovanjem Saveza defektologa Hrvatske. Ur. Đurek, V. Školska knjiga. Zagreb. 181–194.
15. Ljubić, M., Kiš-Glavaš, L. 2003. Razlike u stavovima nastavnika osnovnih i srednjih škola prema edukacijskoj integraciji. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja* 39, 2. 129–136.
16. Martinov, M. 2013. *Samoprocjena učenice i plan podrške.* Diplomski rad. Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu. Zagreb.
17. Međimurec Grgurić, P., Vlah, N., Baftirić, Đ., Martinić, T., Šaka, D. 2014. Stavovi nastavnika srednjih strukovnih škola o integraciji učenika s intelektualnim teškoćama, specifičnim teškoćama učenja, problemima u ponašanju i ADHD-om. *Zbornik radova „Poticajno okruženje za cjeloživotno učenje“*, 10.Kongres Saveza edukacijskih-reabilitatora Hrvatske. Ur. Žic Ralić, A., Bukvić, Z. Školska knjiga. Varaždin. 34–49.
18. Ministarstvo obitelji, branitelja i međugeneracijske solidarnosti 2006. Akcijski plan Vijeća Europe za promicanje prava i potpunog sudjelovanja u društvu osoba s invaliditetom: poboljšanje kvalitete života osoba s invaliditetom u Europi 2006./2015.
19. Odluka o elementima i kriterijima za izbor kandidata za upis u I. razred srednje škole u školsku godinu 2014./2015. *Narodne novine* 54/2014.
20. Opačak, T. 2011. Mediji i djeca s teškoćama u razvoju. *Djeca medija. Od marginalizacije do senzacije.* Ur. Ciboci, L., Kanižaj, I., Labaš, D. Matica hrvatska. Zagreb.
21. Pastuović, N. 2013. Kvaliteta predtercijskog obrazovanja u Hrvatskoj s posebnim osvrtom na strukturu obveznog obrazovanja kao čimbenika njegove kvalitete. *Sociologija i prostor* 51, 197, 3. 449–470.
22. Pravilnik o polaganju državne mature. *Narodne novine* 97/2008.
23. Salaj, I. 2014. Inkluzivna odgojno-obrazovna praksa u Hrvatskoj. *Tematski zbornik V. Međunarodne naučno-stručne konferencije „Unapređenje kvalitete života djece i mlađih“.* Ur. Vantić, M., Nikolić, M., Igalo. 21.-22. srpnja 2014. Univerzitet u Tuzli. Tuzla. 655–661.

24. Sekušak-Galešev, S., Stančić, Z. 2010. Samozavedanje in stališča učencev s težavami pri učenju do pomembnih oseb v inkluzivnem izobraževanju. *Zbornik pripevko v tretje mednarodne konferenca o specifičnih učnih težavah v Sloveniji in nacionalna konferenca Tempus-iSheed „Specifične učne težave v sveh obdobjih.* Ur. Košak-Babuder, M. i dr. Pedagoška fakulteta Univerze v Ljubljani. Ljubljana. 31–46.
25. Stančić, Z., Ivančić, Đ. 1999. Nastavnik – čimbenik kvalitete u odgoju i obrazovanju učenika usporenog kognitivnog razvoja. *Nastavnik – čimbenik kvalitete u odgoju i obrazovanju.* Ur. Rosić, V. Filozofski fakultet u Rijeci. Odsjek za pedagogiju. Rijeka. 469–482.
26. Stančić, V. i sur. 1982. Odgojno-obrazovna integracija djece s teškoćama u razvoju. *Teorijski problemi i istraživanja, Izvještaj br. I.* Fakultet za defektologiju. Zagreb.
27. Stančić, Z., Kiš-Glavaš, L., Igrić, Lj. 2002. Stavovi učitelja prema poučavanju kao determinanta njihove spremnosti za dodatno stručno usavršavanje. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja.* 37, 2. 143–153.
28. Stančić, Z., Horvatić, S., Nikolić, B. 2011. Neki aspekti percipirane kompetencije za ulogu učitelja u inkluzivnoj školi. *Škola, odgoj i učenja za budućnost.* Ur. Jurčević Lozančić, A., Opić, S. Učiteljski fakultet Sveučilišta u Zagrebu. Zagreb. 343–354.
29. UNICEF 2013. Stanje djece u svijetu: Djeca s teškoćama u razvoju.
30. UNESCO (2010). Education, Right to Education. <http://www.unesco.org/new/en/education/themes/leading-the-international-agenda/right-to-education/> (pristupljeno 16. lipnja 2014.).
31. Vash, C. L., Crewe, N. M. 2010. *Psihologija invaliditeta.* Zagreb. Naklada Slap.
32. Zakon o odgoju i obrazovanju u osnovnoj i srednjoj školi. *Narodne novine.* 87/2008, 6/2009, 92/2010, 105/2010, 90/2011, 5/2012, 16/2012, 86/2012, 126/2012, 94/2013.
33. Zakon o Hrvatskom registru o osobama s invaliditetom. *Narodne novine.* 64/01.

Multidimenzionalna analiza socijalne uključenosti djece s teškoćama i studenata s invaliditetom u obrazovnom procesu – kvalitativno istraživanje

UVOD

Pravo na obrazovanje jedno je od temeljnih ljudskih prava koje je definirano u brojnim međunarodnim dokumentima kao što su Deklaracija o ljudskim pravima (1948), Povelja o temeljnim pravima Europske unije (2000), Europska strategija za osobe s invaliditetom 2010.–2020. (Europska komisija, 2010). Pristup obrazovanju temelji se na načelu jednakosti i nediskriminacije, i to na svim razinama, što podrazumijeva: besplatno i obvezno osnovno obrazovanje; svima dostupno srednje obrazovanje; svima dostupno visoko obrazovanje (UNESCO, Guidelines for inclusion: ensuring access to education for all, 2005). Odgovornost za poštivanje i provođenje prava na obrazovanje je na svim vladama zemalja potpisnica dokumenata koja jamče ta prava, a među njima je i Hrvatska. Hrvatska je u članku 65. Ustava Republike Hrvatske definirala pravo na obrazovanje na sljedeći način: „Osnovno je školovanje obvezatno i besplatno. Svakomu je dostupno, pod jednakim uvjetima, srednjoškolsko i visokoškolsko obrazovanje u skladu s njegovim sposobnostima“ (Ustav RH, NN br. 56/90, 135/97, 8/98, 113/2000, 124/2000, čl.65, st.2.).

Načelo jednakih prilika u obrazovanju sve je veći prioritet država i obrazovnih ustanova diljem svijeta. Navedeno dodatno ističu globalne inicijative za poticanje jednakih prava na obrazovanje, od kojih su najveće „Obrazovanje za sve“ (eng. Education for All) Organizacije Ujedinjenih naroda za obrazovanje, znanost i kulturu (UNESCO-a), te mjere u sklopu „Milenijskih ciljeva razvoja“ (eng. Millennium Development Goals) Ujedinjenih naroda. Jednakost se u ovom segmentu definira kao stanje u kojem pojedinci imaju iste mogućnosti za razvijanje vlastitih sposobnosti, stjecanje znanja i zauzimanje određenoga položaja na društvenoj ljestvici. Pojam diskriminacije definira se kao djelovanje u prilog svoje grupe ili sebe ili na štetu druge grupe temeljem nejednakih kriterija kao što su socijalno porijeklo, spol, rasa, vjera, narodnost, političko i drugo uvjerenje (Spajić-Vrkaš, Kukoč i Bašić, 2001). Jednakost u obrazovanju se do unazad nekoliko godina stavljala na marginu, kako na međunarodnoj, tako i na nacionalnoj razini. No, danas je situacija puno drugačija i visoko obrazovanje zauzima visoko mjesto na ljestvici prioriteta mnogih institucija, pa i međunarodnih dokumenata koji se bave pitanjem obrazovanja. Neke od institucija su Europska unija, vlade potpisnice Bolonjskog procesa, Organizacija za ekonomsku suradnju i razvoj (OECD), Organizacija Ujedinjenih naroda za obrazovanje, znanost i kulturu (UNESCO), Europsko udruženje sveučilišta (EUA) i mnogi drugi.

Hrvatska također ima u fokusu „jednakost obrazovanja za sve“ kao jedan od prioriteta u visokom obrazovanju te razvija programe za osiguravanje te jednakosti, naročito za najranjivije društvene skupine. Donoseći Deklaraciju o pravima osoba s invaliditetom (NN br. 47/05) Hrvatska se obvezala na prilagodbu obrazovnoga sustava potrebama djece s teškoćama u razvoju i studentima s invaliditetom, prilagođavajući postojeće redovne programe (predškolske, osnovne, srednjoškolske, fakultetske izobrazbe te obrazovanja za odrasle). Jednako tako javlja se i obveza promicanja korištenja i dostupnosti novih tehnologija, obrazovanja na udaljenost i promoviranja specifične prilagodbe sustavima informiranja i komuniciranja radi stvaranja učinkovite dostupnosti resursa osobama s invaliditetom (Deklaraciju o pravima osoba s invaliditetom (NN br. 47/05, čl.16). Nizom domaćih propisa od temeljnog Ustava Republike Hrvatske preko Zakona o znanstvenoj djelatnosti i visokom obrazovanju (NN br. 94/13), Zakon o suzbijanju diskriminacije (NN br. 112/12) te sve do specifičnih pravilnika npr. Pravilnika o dodjeljivanju državnih stipendija redovitim studentima dodiplomske studije i naknada dijela troškova školarine studentima

poslijediplomskih studija (NN br. 151/02) regulira se pitanje jednakih mogućnosti za studente s invaliditetom. Postojeća Nacionalna strategija izjednačavanja mogućnosti za osobe s invaliditetom od 2007. do 2015. godine (NN br. 63/07) u poglavlju Odgoj i obrazovanje ističe kvalitetno obrazovanje na svim razinama kao jedan od prioriteta te nužnost osiguravanja uvjeta za povećanje dostupnosti kvalitetnog obrazovanja mladima s invaliditetom (Nacionalna strategija izjednačavanja mogućnosti za osobe s invaliditetom, NN br. 63/07). Također, statuti sviju Sveučilišta u Republici Hrvatskoj sadrže ustavnu odredbu o zabrani diskriminacije na bilo kojoj osnovi te pravu svih studenata na kvalitetan studij, što se odnosi i na studente s invaliditetom. Tako Statut Sveučilišta u Zagrebu (2005.) u članku 56 st. 2 predviđa da studenti imaju pravo polagati ispite na alternativan način ako njihovo psihofizičko stanje to zahtijeva te pravo na psihološku, duhovnu, te druge oblike savjetodavne potpore sukladno općem aktu Sveučilišta. Prema Konvenciji o pravima osoba s invaliditetom razumna prilagodba znači „potrebnu i prikladnu preinaku i podešavanja, koja ne predstavljaju nerazmjerne ili neprimjereno opterećenje, da bi se takvo što u pojedinačnom slučaju, tamo gdje je to potrebno kako bi se osobama s invaliditetom osiguralo uživanje ili korištenje svih ljudskih prava i temeljnih sloboda na ravnopravnoj osnovi s drugima“ (Konvencija o pravima osoba s invaliditetom, NN br. 6/07, 3/08, 5/08). Prava namijenjena studentima s invaliditetom u okviru sustava visokoškolskog obrazovanja mogu se grupirati u pet cjelina (Horvat, 2006): pravo na upis na studij u statusu redovnoga studenta, naknada dijela troškova prijevoza, organiziran prijevoz, pravo na smještaj u studentski dom te pravo na stipendiju.

O broju studenata s invaliditetom koji studiraju na hrvatskim sveučilištima teško je precizno govoriti jer takvih podataka i evidencije na sustavnoj osnovi nedostaje. Na temelju podataka Ureda za studente s invaliditetom Sveučilištu u Zagrebu za 2012. godinu, na tom su Sveučilištu studirala 283 studenta koja su koristila neka od prava u visokom obrazovanju i potporu preko tog ureda. Procjenjuje se da studenata koji imaju teškoće ima još, ali taj broj se ne može sa sigurnošću utvrditi budući da se za ulazak u evidenciju osoba s invaliditetom treba javiti Uredu kako bi uopće mogli ostvariti svoja prava i koristiti se nekim od oblika podrške. Na Sveučilištu u Zagrebu ukupno je u 2011. godini studiralo 76946 studenata od čega je oko 4 promila studenata koji su koristili neko pravo ili podršku Ureda za studente s invaliditetom. Prema Nacionalnom izvješću istraživanja EUROSTUDENT za Hrvatsku iz 2011. godine o socijalnoj i ekonomskoj slici studentskoga života u Hrvatskoj temeljenoga na istraživanju provedenom u 2010. godini putem internetskog upitnika u kojem je sudjelovalo 4664 studenta iz Hrvatske, 15 % studenata izjasnilo se da ima mentalne ili tjelesne teškoće koje ih ometaju u studiranju. Od tih 15 % studenata, 5 % ih je navelo tjelesni ili senzorički invaliditet, a 16 % kronične bolesti. Studenti smatraju da se o njihovim teškoćama uopće ne vodi računa tijekom studiranja (43 %). Samo mali broj studenata (4 %) smatra da se o njihovim teškoćama vodi računa tijekom studija. Iako se, kada gledamo samo kroz prizmu brojeva, možda ne radi o velikom broju studenata, podatci itekako ukazuju da je podrška studentima potrebna te da se treba raditi na razvoju sustava podrške studentima koji se susreću s teškoćama tijekom studija.

Razvoj i značaj perspektive korisnika – studenata s invaliditetom u istraživačkom kontekstu

Kada promatramo povijest uključivanja korisnika usluga u istraživanja na području psihosocijalnoga rada, možemo ujedno pratiti i povijest ograničavanja takvih pokušaja od strane stručnjaka. Dugo vremena korisnici usluga bili su doživljavani isključivo kroz prizmu paternalizma, kao osobe koje se ne mogu nositi sa svakodnevnim poteškoćama, kao nekompetentne i osobe ovisne o okolini, kao osobe koje trebaju ne samo fizičku pomoć u obavljanju svakodnevnih aktivnosti već i pomoći u donošenju odluka o onome što žele ili ne žele za sebe. Važnu ulogu u stvaranju nove paradigme u kojoj korisnici postaju relevantni izvori

u planiranju mjera, kreiranju usluga i evaluiranju njihove učinkovitosti imali su društveni pokreti koji su se suprotstavljali tradicionalnoj paradigmi stručnjačke nadmoći u odlučivanju u vezi s različitim javnim politikama, pa tako i politikom obrazovanja i politikom prema osobama s invaliditetom (Oliver, 1992; Barnes, 1993; Thompson, 2002; Beresford, 2008).

Na području istraživanja u okviru pomažućih profesija značaj tih pokreta bio je u tome što se tako zvana „korisnička perspektiva“ počela tretirati kao jedna od najvažnijih kvalitativnih metoda sama po sebi, što osigurava uključivanje njihovih iskustava i ističe središnju ulogu odnosa između istraživača i predmeta njihova istraživanja. Korisnike usluga počelo se nazivati „stručnjacima po iskustvu“, odnosno iskustvenim ekspertima (Van Haaster i Koster, 2005) s argumentom da su korisnici najrelevantniji izvori podataka kada su u pitanju njihove potrebe te da o korištenju pojedinih usluga imaju vlastita iskustva koja su do tada bila zanemarivana ili stavljana u podređeni položaj u odnosu na ekspertizu stručnjaka. Značaj tih pokreta bio je također i u propitivanju pitanja moći u procesu istraživanja i „posjedovanju istine“ vezanih uz podatke prikupljene istraživanjem, kao i njihovu interpretaciju. Uključivanja korisnika u istraživanja razlikuje se prvenstveno po stupnju njihove uključenosti u istraživanje, te razlikujemo ukupno tri razine uključenosti:

1. istraživanja unutar kojih su korisnici članovi istraživačkoga tima i imaju položaj konzultanata;
2. istraživanja u kojima stručnjaci daju podršku korisnicima tijekom provođenja samoga istraživačkog procesa;
3. istraživanja koja kontroliraju i vode sami korisnici (Barnes, 1993; McLaughlin, 2006).

Bez obzira na razinu uključenosti, zajedničko im je nastojanje da se istraživanja rade „s ljudima“, a ne „na ljudima“ (Reason, 1994). Proučavajući povijest razvoja korisničke perspektive u pomažućim, odgojnim i obrazovnim područjima, uočavamo da se u zemljama anglosaksonskoga govornog područja pojavljuje ideja o korisničkoj ekspertnosti već 70-ih godina prošloga stoljeća, dok mnoge istočnoeuropске zemlje nemaju nikakvu tradiciju društvenih pokreta korisnika usluga. Stoga je tim važnije poticati participaciju korisnika u istraživanjima koja ispituju usluge namijenjene korisnicima nekoga sustava, u ovom slučaju studenata s invaliditetom u okviru obrazovnoga sustava.

U ovom istraživanju mnogi su sudionici imali složene, višestruke uloge te je stoga teško odrediti kojoj od navedenih razina pripada ovo istraživanje. S obzirom na to da su članovi istraživačkog tima koji su ujedno provodili dio prikupljanja podataka i imali ulogu konzultanata u prvobitnoj fazi izrade metodoloških smjernica bili studenti s invaliditetom, istraživanje možemo svrstati u prvu opisanu „kategoriju“, no s obzirom na to da je sama ideja i preliminarni nacrt istraživanja u okviru projekta „Multidimenzionalna analiza socijalne uključenosti djece s teškoćama i studenata s invaliditetom u obrazovnom procesu“ nastao u savezu Dodir, iniciran od samih članova saveza, istraživanje možemo, barem u preliminarnoj fazi svrstati u 3. opisanu kategoriju. Istraživanje, međutim, ima karakteristike i tzv. „srednje razine uključenosti“, gdje su korisnici tijekom provođenja istraživanja imali djelomičnu podršku stručnjaka u vidu pripreme, ali su zatim bili potpuno neovisni u interpretiranju rezultata dobivenih intervjuiranjem studenata s invaliditetom koji su im bili prezentirani tijekom grupne diskusije u fokusnoj grupi. Tendencija da se omogući pomak od marginalne uključenosti u istraživanja ka kontroli korisnika prati promjenu od „sudjelujućih“ k „emancipirajućim“ istraživanjima čija je suština da su planirana i vođena tako da povećaju moć korisnika. Ta istraživanja trebaju: „donijeti korisnicima veću moć da definiraju svoje potrebe i ishode koji su njima važni. Korisnici trebaju odabrat istraživačka pitanja i postići kontrolu nad fondovima kojima se provode... korisnici kad god je to moguće trebaju postati istraživači, tako da njihov utjecaj preteže u istraživanju: to uključuje i odgovornost u analizu podataka i širenje spoznaja.“ (Fisher 2002: 305).

Krajnja je svrha ovakvih promjena potaknuti proces osnaživanja korisnika u odnosu sa stručnjacima (nastavnicima, odgajateljima liječnicima, socijalnim radnicima, rehabilitatorima, pedagozima, psiholozima itd.). Osnaživanje stavlja naglasak na individualni izbor i kontrolu korisnika, što korjenito mijenja odnos između korisnika i stručnjaka uključenih u život osobe. Odnos počinje obilježavati pomak u preraspodjeli moći od stručnjaka prema korisniku. Osnaživanjem se, kao metodom u pomažućim, odgojnim i obrazovnim profesijama, otvara mogućnost zadovoljavanja potreba korisnika na nekoliko razina. Na individualnoj razini, osnaživanjem se jača i podupire osobna moć korisnika. Na interpersonalnoj razini, stjecanjem osobne moći jača se i sposobnost korisnika da utječe na druge ljudi, a time se stvaraju prepostavke širenja moći na zajednicu, dakle, i mogućnost utjecaja na političku moć (Payne, 2005). Participatori elementi ovog istraživanja odnose se, dakle, dijelom na ulogu samih korisnika – studenata s invaliditetom u promišljanja o potrebama i načinima provođenja istraživanja, dijelom na prikupljanje podataka, a dijelom na njihovu interpretaciju i osvrta na „razumijevanje stručjačkoga razumijevanja“ dobivenih rezultata. U tom smislu nastojali smo prikazati i očuvati obje perspektive: perspektivu studenata s invaliditetom koji imaju iskustvenu ekspertnost te perspektivu stručnjaka koji imaju profesionalnu ekspertnost.

CILJ ISTRAŽIVANJA

Cilj je ovoga istraživanja opisati i analizirati iskustva studenata s invaliditetom na sveučilištima u Zagrebu, Osijeku, Rijeci i Zadru. Praktična namjena istraživanja je dobiti bolji uvid u obrazovna iskustva ovih studenata te temeljem dobivenih nalaza planirati unapređenje sustava podrške. Također, dobiveni rezultati predstavljaju i doprinos evaluaciji postojećih mjera podrške. Napominjemo, međutim, da je za sveobuhvatno evaluacijsko istraživanje potrebno uključiti višestruke izvore podataka te da svrha ovog istraživanja nije vrednovanje postojećega sustava podrške, već bolje razumijevanje potreba studenata s invaliditetom tijekom studija. S tim u vezi definirani su sljedeći specifični ciljevi istraživanja:

1. Dobiti uvid u pripremljenost studenata s invaliditetom za studij, iz perspektive studenata s invaliditetom na sveučilištima u Zagrebu, Osijeku, Rijeci i Zadru.
2. Dobiti uvid u iskustva studiranja studenata s invaliditetom na sveučilištima u Zagrebu, Osijeku, Rijeci i Zadru.
3. Dobiti uvid u percepciju formalnih i neformalnih oblika podrške u zadovoljavanju obrazovnih potreba studenata s invaliditetom iz perspektive studenata na sveučilištima u Zagrebu, Osijeku, Rijeci i Zadru.

Slijede istraživačka pitanja na koja smo nastojali dati odgovore u ovom istraživanju:

1. Kakva su iskustva studenata s invaliditetom glede njihova uključivanja i pripremljenosti za dolazak na studij?
2. Kakva su iskustva studenata s invaliditetom glede pohađanja nastave i izvršavanja studijskih obaveza?
3. Kakva su iskustva studenata s invaliditetom u vezi njihove uključenosti u svakodnevni studentski život?
4. Kakva su iskustva studenata s invaliditetom u vezi pristupačnosti?
5. Kako studenti s invaliditetom opisuju svoju informiranost o formalnim i neformalnim oblicima podrške tijekom studija?
6. Kako studenti s invaliditetom opisuju dostupnost podrške, formalne i neformalne?

7. Na koji način formalni oblici podrške pridonose uspješnom zadovoljenju obrazovnih potreba studenata tijekom studija i kako studenti vide mogućnosti njihova unapređenja?

METODA ISTRAŽIVANJA

S obzirom na ovako definiran cilj, odabran je kvalitativni pristup istraživanju, jer u središte pažnje stavlja osobno iskustvo sudionika. Kvalitativne se metode temelje na analizi tekstualne građe, nastale na temelju osobnih iskustava, a ovakav pristup u istraživanju omogućuje dublji opis istraživanih pojava, uz bogatije, osobnije nalaze (Milas 2005). Za prikupljanje podataka koristili su se polustrukturirani intervju i fokusne grupe. Metoda polustrukturiranog intervjuja odabrana je iz razloga fleksibilnosti pri prikupljanju podataka te je korištena u dijelu prikupljanja informacija o osobnom iskustvu studiranja studenata s invaliditetom. S jedne strane intervju ima zadanu strukturu pitanja koja su postavljena svim sudionicima istraživanja, a s druge strane dozvoljava kreiranje i postavljanje pitanja koja nastaju kao rezultat sadržaja koji sugovornik iznosi. Fokusna grupa kao posebna tehnika grupnoga razgovora koja za cilj ima dublje spoznavanje istraživane pojave korištena je u dijelu participativnog interpretiranja podataka dobivenih putem polustrukturiranih intervjuja. Provodi se u manjoj grupi sudionika koji razgovaraju o određenoj temi uz usmjeravanje stručne osobe – moderatora (Milas 2005). Upravo ta usmjerenost, kroz unaprijed pripremljena pitanja omogućuje stjecanje uvida u raznolikost osobnih iskustava, razmišljanja i stavova vezanih uz cilj istraživanja, a otvorenost i nesugestivnost doprinose spontanosti i produktivnosti u grupi.

Prikupljeni podaci obrađivani su kvalitativnom analizom, pri čemu je korišten postupak tematske analize. Za razliku od drugih kvalitativnih metoda prikupljanja i analize kvalitativnih podataka, kod tematske analize radi se o istraživanjima u kojima su ključne teme za koje želimo dobiti odgovore unaprijed definirane. Istraživanje se u pravilu provodi jednokratno i u vremenski ograničenom razdoblju. Radi se o analizi koja se koristi kad je iz dotadašnjih spoznaja moguće unaprijed izabrati teme koje će predstavljati „okvir“ prikupljanja i analize kvalitativne građe. Postupak su razvili Ritchie i Spencer (1994) kao analitički proces koji uključuje nekoliko različitih, premda vrlo povezanih faza (proces upoznavanja s građom, postavljanje tematskog okvira, indeksiranje (kodiranje), unošenje u tablice, povezivanje i interpretacija). Iako temeljen na deduktivnoj analizi, ovaj postupak omogućava identificiranje novih tema koje nisu bile postavljene u polaznom okviru analize (Lacey i Luff, 2007).

Svim sudionicima zajamčena je povjerljivost, a podaci su interpretirani na razini grupe. Intervjui i fokusne grupe snimani su na digitalni nosač zvuka. Prije svakog intervjuja i fokusne grupe sudionicima su bili objašnjeni ciljevi i kontekst istraživanja. Također im je ponuđeno da dobiju na uvid transkripte svojih intervjuja te su imali mogućnost intervencije u zapisani tekst. Istraživanje je provedeno u skladu s Etičkim kodeksom istraživača, temeljnim Etičkim načelima dobrovoljnosti sudjelovanja i povjerljivosti prikupljenih podataka

Iz snimljenih audio zapisa izrađeni su transkripti (pisani zapisi) razgovora koji su osnova za daljnju kvalitativnu analizu prikupljenih podataka. Za svako tematsko područje analize, odnosno istraživačko pitanje, definirane su specifične teme. Za svaku specifičnu temu utvrđene su odgovarajuće kategorije po standardnoj metodologiji. Nalazi prikazani u rezultatima i raspravi ovoga rada potkrijepljeni su navodima sudionika, pri čemu navode koristimo kao ilustraciju dobivenih kategorija.² Vjerodostojnost podataka i njihovih tumačenja nastojali smo povećati na dva načina: triangulacijom izvorima podataka (podaci

² Zbog ograničenog prostora nastojali smo rezultate prikazati u najsažetijem mogućemo obliku. Detaljniji uvid u rezultate analize moguće je dobiti od autorica.

su dobivani intervjuiima te u fokusnoj grupi) i triangulacijom istraživačima (svaku razinu analize smo prvo zasebno za četiri istraživača, a zatim zajednički objedinjavale) (Denzin i Lincoln, 1998). Istraživanje je provedeno na prigodnom uzorku, pri čemu su studenti s invaliditetom pozvani da se uključe preko koordinatora za studente s invaliditetom na sveučilištima u Zagrebu, Osijeku, Rijeci i Zadru te preko udruga koje okupljaju studente s invaliditetom. U istraživanju je sudjelovalo ukupno 25 studenata s invaliditetom, od čega je 20 studenata bilo intervjuirano, a njih pet sudjelovalo je u fokusnoj grupi.

Od 20 intervjuiranih studenata s invaliditetom, bilo je ukupno 13 studentica i 7 studenata u dobi od 19 do 40 godina (prosječna dob iznosila je 23 godine). Ukupno sedam studenata iz uzorka studira na Sveučilištu u Zagrebu, petero na Sveučilištu u Zadru te po njih četvero na Sveučilištu u Rijeci i Sveučilištu u Osijeku. Većina sudionika (njih 17) odmah su po završetku srednje škole upisali fakultet, dok je dvoje upisalo u razdoblju do dvije godine po završetku srednje škole, a jedan je sudionik upisao studij nakon 6 godina. Kod 16 studenata riječ je bila o upisu na željeni fakultet. Prema mjestu stanovanja deset studenata je upisalo studij u mjestu svoga prebivališta, četvero u neposrednoj okolini, a šest studenata izvan mjesta prebivališta. Tijekom studija 14 studenata živi sa svojom obitelji, četvero ih je na smještaju u studenskom domu, dok jedan student živi s partnerom/icom te jedan u samačkom kućanstvu. Pet sudionika istraživanja ima iskustvo rada preko studentskog servisa, a četiri iskustvo volontiranja u NGO-u. Jedan sudionik istraživanja ima iskustva studiranja preko ERASMUS-a. Tri sudionika imaju iskustvo sudjelovanja u istraživačkim projektima (TEMPUS, EDU QUALITY i projektu Ureda SSI-a). Kod devet sudionika troškovi financiranja studija podmiruju se isključivo uz pomoć obitelji, sedmero ih prima neku od stipendija, dok njih četvero troškove studija podmiruju samo.

U fokusnoj grupi sudjelovalo je ukupno pet sudionika, od čega jedan student i četiri studentice Sveučilišta u Zagrebu koji nisu bili uključeni u intervju, niti u rad konzultativnoga istraživačkog tima. Sudionicima fokusne grupe dani su na uvid oni nalazi dobiveni obradom podataka iz intervjuja koje smo smatrali proturječnima i za koje smo željeli dobiti razumijevanje i interpretaciju samih studenata s invaliditetom. Od njih se tražilo da interpretiraju prikazane podatke u skladu sa svojim iskustvima.

PRIKAZ REZULTATA

Zbog ograničenoga prostora ovdje će biti prikazan kratak pregled dobivenih rezultata, uz ilustraciju nekih izjava sudionika, kako bismo čitateljima omogućili bolji uvid u iskustva studenata s invaliditetom. Za svako tematsko područje izlučene su specifične teme koje su opisane kroz kategorije temeljene na izjavama kao jedinicama analize.

Tablica 1: Tematsko područje: Uključivanje i pripremljenost za studij

Teme	Kategorije
1. Donošenje odluke o odlasku na studij i izboru studija	1. Važna uloga okoline 2. Izbor studija prema pristupačnosti 3. Bolje mogućnosti zapošljavanja 5. Intrinzičan interes za neko područje studija 4. Studij kao dokaz uspjeha
2. Pripremljenost za studij	1. Način prikupljanja informacija o studiju 2. Razina pripremljenosti za studij 3. Očekivanja od studentskoga života

Prilikom donošenja odluke o studiranju, uloga okoline pokazala se važnom, bilo pod vidom pritiska koji su roditelji vršili na studenta, bilo zbog podrške. Za neke studente pokazalo se da je bilo važno tijekom studija ostati u neposrednoj blizini obitelji te je to uvjetovalo i izbor studija, dok je za druge to bio odlučujući iskorak iz kruga obitelji: *Motiviralo me je to da ne smijem ostati doma, jer ako ostanem doma postat će depresivna, onda je bolje da negdje upišem i da se družim sa svojim vršnjacima....* Daljnji motiv nastavka školovanja povezan je s boljom perspektivom budućnosti, kao što su mogućnosti pokretanja vlastitog posla, stjecanja iskustva i nemogućnosti zapošljavanja sa srednjom školom. Također, studij predstavlja i neki logični, očekivani nastavak školovanja, a izbor studija temeljen je na intrinzičnom interesu za pojedino područje ili je, pak, pragmatično uvjetovan razinom prilagođenosti pojedinog fakulteta.

Zanimljiv nalaz glede motivacije za studij predstavljaju uvjerenja da je studij jedini način da se osoba s invaliditetom dokaže u društvu te da invaliditet ne smije biti prepreka dalnjem obrazovanju: *...studiranje zapravo jedini način da osoba s invaliditetom uspije, da sebi osigura pristojan životni standard i da ovoga... Imala sam želju za obrazovanjem, ne želim da meni moj invaliditet stvara ograničenje, znači da ja ne mogu nešto. Želim se obrazovati kao svaka zapravo mlada razumna osoba, zato što obrazovanje je budućnost danas. Nema bez obrazovanja ništa, a pogotovo kad imate invaliditet ne možete raditi neke fizičke poslove. Zato, zato imate mozak da bi s njim radili nešto.*

Informacije o studiju studenti su prikupljali uobičajenim načinima (od prijatelja, s interneta, na forumima Ureda za studente s invaliditetom, putem televizijskih reklama, državne mature, sa stranica Nacionalnog centra za vanjsko obrazovanje), a svoju pripremljenost za studij procjenjuju niskom ili pak iskazuju zadovoljstvo razinom znanja i učinkovitošću priprema za studij u srednjoj školi. Samu proceduru upisa na fakultet procjenjuju nedovoljno prilagođenom potrebama SSI: *Cjelokupan postupak je nedovoljno organiziran, posebno za studente koji imaju 60% i više invaliditeta i upisuju se van kvote, ne moraju čekati cijeli dan po referadama, a to ne može netko drugi umjesto njih obaviti ako su teže pokretni...* Od studentskoga života očekuju veću samostalnost u odnosu na onu koju su imali u srednjoj školi, ali se pokazalo da su očekivanja u odnosu na nastavnike previsoka: *Pokazalo se krivim to što sam ja mislila da će imati više problema sa studentima, kolegama, a manje s profesorima, ali ispostavilo se suprotno. Na moje veliko iznenađenje, jer ja sam očekivala da profesori, s obzirom na to da su obrazovaniji, i svi navode da imaju međunarodna iskustva da su se susretali s tim (invaliditetom), međutim na ovom faksu izgleda da se nisu susretali...*

Tablica 2: Tematsko područje: Pohađanje nastave i izvršavanje obaveza

Teme	Kategorije
1. Praćenje nastave	1. Specifične poteškoće praćenja za studente s oštećenjem sluha 2. Više truda za obavljanje svakodnevnih obaveza
2. Odnos s nastavnicima	1. Nezadovoljavajući odnos s profesorom 2. Dobra komunikacija s profesorima

Rezultati su pokazali kako velike predavaonice s puno studenata otežavaju praćenje nastave studentima s oštećenjem sluha, dok profesori nerijetko ne žele ponoviti ono što je

studentima promaklo ili ne žele ustupiti svoje prezentacije kako bi studenti mogli lakše pratiti predavanje. Također, u izvršavanju svakodnevnih studijskih obveza, SSI troše više energije u odnosu na studente bez invaliditeta: ...da sporije pišem pa da mi treba više vremena za to ili kada treba ono natipkat izvještaj od 40 stranica... a ja tipkam samo sa dva prsta, onda je meni bilo puno teže...

U odnosima s profesorima iskustva su vrlo neujednačena i povezana s pojedinim nastavnicima: od onih zadovoljavajućih, temeljenih na dobroj komunikaciji, do neuspjelih pokušaja studenata da uopće uspostave kontakt s profesorom (koji ih neprestano usmjerava na asistente) do iskazivanja nebrige ili otvorenog obeshrabrvanja glede nastavka studija: ...profesorica imala čudan pristup prema meni, onda mi je rekla kada nisam uspjela proći njen kolokvij 'Oprostite, bilo bi dobro da se ispišete! Pitanje je dal ćete vi ovo uopće završiti'. Zbog moje gluhoće! Ja sam se šokirala, moje samopouzdanje je jako palo, užas užas.

Tablica 3: Tematsko područje: Studentske svakodnevnicice

Teme	Kategorije
1. Izlasci s vršnjacima	1. Dobar odnos s vršnjacima 2. Ograničeni izlasci zbog ovisnosti o drugima 3. Izbjegavajući odnos i neprihvatanje 4. Druženje s ostalim SSI
2. Identitet i samospoznaja	1. Izlaganje pred kolegama 2. Invaliditet kao dio identiteta

Svoja iskustva svakodnevnice studenti opisuju kroz temu izlazaka s vršnjacima te kroz temu identiteta i samospoznaje. Pokazalo se da su upravo izlasci važan pokazatelj uključenosti SSI u društveni život te da iskustva variraju od dobre povezanosti i osjećaja pripadnosti do izbjegavajućih i neprihvatajućih odnosa: ...S kolegama nisam baš nešto, više me, više-manje izbjegavanje.... doživljavaju me kao neku štetu... te ograničenih izlazaka koji podrazumijevaju stalno prisustvo i pomoći drugih: Pa... mislim da je čovjek kao student s invaliditetom puno ograničeniji. Jer ja da bih otišla na kavu sa prijateljicom moram pripremit tu prijateljicu... znači ... sad su to nove kolegice pa me i ne znaju tako dobro pa im moram objasniti da mi moraju dat ruku. Što se tiče druženja i poznanstava s drugim studentima s invaliditetom, studenti navode da često ne znaju jedni za druge, doživljavaju da su jedini ili malobrojni u svojem okruženju ili na svojem smjeru, ili se pak druže gotovo isključivo sa SSI, kao što je u slučaju studenata s oštećenjem sluha: Isto kao i drugi studenti, vani sam, imam dečka pa s njim idem na izlete... stalno mi gluhi visimo vani... na faksu su to samo 1 ili 2 kolege koje čuju, ali s njima samo na faksu. Privatno imam gluhe prijatelje...

Druga tema koja se pokazala važnom u svakodnevničkim studenata jest pitanje identiteta i samospoznaje. Čini se da važan trenutak i svojevrsni izazov u odnosu predstavlja upoznavanje kolega sa specifičnim potrebama: A ono, u nekim trenucima možda nije tako lako ali, recimo, kad se upoznavaš sa kolegama onda im kažeš zapravo o sebi. Kakve imate teškoće u životu i tako. I onda kad im kažeš onda je sve vrlo jednostavno i lakše, a ako im prešutiš onda tje je puno teže, normalno. Studenti ističu kako invaliditet nije jedino obilježje njihove osobnosti te kako ne žele da ih se procjenjuje isključivo na temelju toga, ali govore i o svojim poteškoćama vezanim uz prihvatanje invaliditeta te o invaliditetu kao

izazovu koji ih potiče na postignuće: ...*mene to samo potiče da ja budem bolja iznad, ...da budem bolja od prosjeka zato što jedino tako smatram da mogu uspet ili želim bit stvarno dobra u ovom što radim zato što ako već se ne mogu fizički istaknut onda mogu intelektualno, bar se nadam da mogu i pokušavam to.*

Tablica 4: Tematsko područje: Pristupačnost prostora i nastavnih sadržaja

Teme	Kategorije
1. Prilagodba prostora	1. Dobra prilagođenost prostora 2. Građevinske prepreke u prostoru
2. Prilagodba u nastavi, komunikaciji i informiranju	1. Prilagodba ispita 2. Prilagodba konzultacija 3. Prilagodba praćenja nastave

Pristupačnost prostora sudionici opisuju kroz kategorije o dobroj prilagođenosti i građevinskim preprekama u prostoru (nisu sve predavaonice pristupačne, također nema pristupa sanitarnom čvoru, knjižnici ili menzi, a prepreke potpunijoj prilagodbi predstavlja status spomenika kulture koju zgrada ima te stupovi u dvoranama). Prilagodbu nastave studenti opisuju u kontekstu nekih uobičajenih prilagodbi provjere znanja (produljeno vrijeme pisanja, prethodni dogovor s nastavnikom, prilagođeni ispitni rokovi zbog najavljenе hospitalizacije), konzultacija i nastave. Naročiti problem za studente s oštećenjem sluha pri praćenju predavanja predstavlja nemogućnost da vide lice profesora, čitaju s usana ili dobiju unaprijed prezentacije: ...*Pa ja sam samo morala naglasiti da ja ne čujem pa sam molila da mi se obrate licem u lice, a naravno pa su neki profesori zaboravili pa mi okrenu leđa onda sam odustala...mislim ponavljala sam pa sam na kraju odustala...*

Tablica 5: Tematsko područje: Formalni i neformalni oblici podrške tijekom studija

Teme	Kategorije
1. Korištenje podrške	1. Nekorištenje podrške 2. Korištenje podrške iz resursa sveučilišta 3. Korištenje specijaliziranih usluga 4. Korištenje neformalnih izvora podrške 5. Pomoć udruga
2. Informiranost SSI o podršći	1. Neuočljiva podrška fakulteta 2. Udruge kao izvori informacija 3. Ured za SSI kao izvori informacija

Iskustva studenata s korištenjem različitih izvora podrške pokazala su da se neki studenti snalaze sami i ne koriste nikakve oblike podrške, dok drugi koriste sveučilišne izvore podrške (Ured za SSI, koordinator, nastavno i administrativno osoblje, asistente i nagradu dekana namijenjenu SSI). Zanimljivo je da uslugu asistenta doživljavaju i kao formalni i kao neformalni izvor podrške, što može predstavljati i potencijalne probleme u pomažućem odnosu, iako ovo konkretno iskustvo student spominje s pozitivnom konotacijom: *Al ona je i neformalna podrška jer smo se spojile na takav način da mi pomaže i*

privatnom, mislim, pomaže... Idemo skupa na kave, izlazimo skupa i tako. Mislim, povezale smo se. Od neformalnih izvora podrške tu su najčešće članovi obitelji, kolege i prijatelji. Od pomoći koju pružaju udruge naročito se spominje usluga prijevoza te prilagodba literature, a od specijaliziranih usluga tu su logopedske vježbe u SUVAG-u i usluge daktilografa, dok su usluge prevoditelja percipirane kao potencijalno problematične: Što se tiče prevoditelja... to mi malo problem, ali to je više osobne prirode kao naporno mi je pratiti sat vremena prevoditelja, meni bi više pasalo titlovanje da mogu čitati, daktilograf... Nisam ni znala da postoji daktilografi, to sam čula možda tek prije 2 godine, a tad mi je bilo ono... nije mi se dalo, na primjer da se dogodi da ne dođem na predavanje, zaspim, ne da mi se, a ako bi imala daktilografa moram se striktno držati....

Kao izvore informacija studenti spominju udruge (Udruga gluhih i nagluhih, Dodir, Zamisli) te Sveučilišta i sastavnice (Ured za SSI, tajništvo, Orientacijski tjedan, koordinator za SSI). Neka iskustva ukazuju i na to da studenti ne uočavaju (očito i ne doživljavaju) nikakvu formalnu podršku fakulteta: *Ne primjećujem da baš fakultet vodi brigu o tome da se formalno brine za svoje studente s invaliditetom.*

Tablica 6: Tematsko područje: Dostupnost podrške

Teme	Kategorije
1. Prepreke pri traženju podrške	1. Administrativne prepreke 2. Neosjetljivost nastavnika 3. Neosjetljivost kolega 4. Neinformiranost administrativnog osoblja

Dostupnost podrške studenti iskazuju kroz doživljaje različitih prepreka u traženju podrške, kao što su administrativne prepreke, neupućenost administrativnog osoblja te neosjetljivost nastavnika koja se ponekad manifestira kroz optužbe o nepažljivosti studenta: ...i onda on (nastavnik) dva puta objasni na brzinu i kao jeste shvatili i kao nisam i ja dignem ruku profesoru jel možete ponoviti... ovaj nisam razumio, nisam vidio ni razumio i onda kao šta ti ne slušaš, ti nikad ništa ne čuješ ovo-ono i onda sam ja poludio i onda sam mu sve i svašta opsovo i rekao i onda me on izbacio van i otišao kod dekana i onda sam ja to sve rekao. Nisam se ispričao zato što nisam kriv, ispričao sam se zato što sam psovo, a zato što sam ovo ovako rekao za to se nisam ispričavao jer nisam kriv tome... a ponekad kao manjak empatije: Negativno iskustvo sam imala s profesoricom koja je rekla da ju nije briga što sam bila bolesna ili kao ljutnja zbog ometanja nastave: ...smatraš da smetaš nekom kad pitaš pomoć. Misliš da si smetnja. te ...neki su bili dobri imali su razumijevanja, pristupačni, a neki su smatrali da je naporno što se moraju meni prilagođavati, kolutali bi očima kad im kažem nešto i zamolim da mi se okrenu i tako. Naročito je problematičan nalaz koji ukazuje na doživljaj drugih studenata da SSI imaju „poseban tretman“: ...neki studenti kolutaju očima kao da ja imam poseban tretman, ali ja se na to smijem i kao što će ja... kažem da mi ne treba ništa posebno, sve mi lijepo piše na prezentaciji i ne treba mi ništa dodatno ili ...u referadi znaš čekati 3 sata, 4 sata, kao da, ja imam prednost, ali ako iskoristim to, onda se ovi drugi koji čekaju bune i onda prigovaraju i znaš kako, studenti gledaju sebe, a ne studente s invaliditetom i nema tu razumijevanja...

Tablica 7: Tematsko područje: Doprinos formalnih i neformalnih oblika podrške zadovoljenju obrazovnih potreba studenata tijekom studija

Teme	Kategorije
1. Doprinos formalnih i neformalnih oblika podrške	1. Uključivanje SSI u redovne studentske sadržaje 2. Poboljšanje usluga i pomažuće tehnologije 3. Bolja priprema nastavnika i okoline 4. Poboljšanje organizacije studija 5. Aktivizam SSI 6. Neravnomjerna regionalna zastupljenost podrške 7. Potreba za sustavnom podrškom ravnopravnom uključivanju

Pokazalo se da bi važan doprinos zadovoljenju obrazovnih potreba SSI predstavljalo njihovo uključivanje u svakodnevne sadržaje namijenjene studentskoj populaciji općenito, a ne isključivo populaciji SSI, pri čemu studenti navode Erasmus program, natjecanja, projekte, ljetne škole, ali i noćni život, izlaske i sl.: ...što više studente uključivat u normalne, u normalne aktivnosti, u sve aktivnosti fakulteta vezano za Erasmus, vezano za studentsko natjecanje, vezano za odlazak na nekakvo stručno predavanje i ljetne škole i sve što organizira fakultet za svoje studente da uključi i studente s invaliditetom. Studenti ističu i važnost doprinosa unapređenja pomažuće tehnologije (upotreba mikrofona za nagluhe studente) i usluga prevoditelja znakovnoga jezika te prijevoza. Također govore i o važnosti bolje pripreme nastavnika za rad sa SSI (npr. poznavanje specifičnih obrazovnih potreba pojedinog SSI, edukacija, češći kontakti s koordinatorima) i nekim organizacijskim aspektima studija kao što su bolja organizacija studija i manje grupe studenata.

Studenti govore i o vlastitoj odgovornosti i aktivizmu kao doprinosu uključivanju, govoreći o poteškoćama koje imaju, kao i o svojim potrebama: ...studenti bi trebali pričati o svom invaliditetom otvoreno, a ne potiskivati... te ...studenti bi se tam... sami trebali buniti, mislim nisu oni odgovorni, odgovaran je dekan, rektor i tako... ali se oni trebaju buniti da kažu što im treba... Kao jedan od problema studenti navode neravnomjernu regionalnu zastupljenost podrške za SSI koja otežava ili onemogućuje pristup studiju: ...žao mi je recimo ljudi koji su iz manjih sredina pa ni ne uspiju doći na fakultet...

I na kraju, studenti ukazuju na potrebu za sustavnom podrškom ravnopravnom uključivanju i to na svim obrazovnim i odgojnim razinama, uključujući i predškolske ustanove: ...prvo bi trebalo krenut od ovih ranijih faza obrazovanja jer ti zapravo ni ne možeš doći na fakulteta ako tebi te ranije faze ne pružaju adekvatno, obrazovanje i nisu tebi adekvatno prilagođeni niti ono ne daju ti da svoje potencijale da do kraja iskažeš. Naročiti problem ovdje predstavljaju niska obrazovna očekivanja od stručnjaka, od kojih studenti očekuju podršku, ili barem ne očekuju obeshrabrvanje: I rekla (psihologica) je da misli da ja ne mogu završit redovnu srednju školu, zato što ja sporije pišem. Znači ne zato što ja imam slabiju inteligenciju ili nešto, nego zato što sporije pišem. Znači žena koja je psiholog. Da bi ja otišla u klasičnu gimnaziju di sam bila u svom razredu među najboljima...

Kritika studenata odnosi se i na neosjetljivost sustava na želje i aspiracije pojedinaca što dobro ilustrira sljedeći citat: ...ja smatram da je loše da se osobe koje imaju tjelesna oštećenja šalju u posebne škole, znači samo zbog toga. Jer u tim školama im se pruža manji nivo znanja,

znači prilagođava se onomu koji imaju najveći problem, to je možda dobro za njih, ali smatram da je loše za druge osobe, zato što ne mogu iskoristiti svoj potencijal i možda je meni bilo teže, ne znam, u srednjoj školi i to, ali na kraju se to manifestiralo tako da sam ja sad na fakusu među 10 najboljih u svojoj generaciji.

Osvrt na nalaze fokusne grupe

Zbog ograničenoga prostora ovdje neće biti iznesen cjelokupni prikaz rezultata dobivenih u fokusnoj grupi, već ćemo se osvrnuti samo na neke ključne komentare sudionika vezane uz predstavljene rezultate. Sudionici fokusne grupe dali su osvrt na nalaze u okviru teme o donošenju odluke o studiranju. Prema iskustvima sudionika fokusne grupe pokazalo se da je uloga okoline vrlo važna prilikom donošenja odluke o odlasku na studij, kao što se to pokazalo i u nalazima intervjuiranih studenata, međutim ne u smislu podrške već u smislu lošije prilagođenosti okoline potrebama osoba s invaliditetom u manjim mjestima. Niža razina prilagođenosti okoline u mjestu prebivališta motivira ih da upišu fakultet bez obzira na osobne sklonosti i motivaciju za studij općenito, kako bi u većem gradu imali mogućnost steći veću razinu samostalnosti (odlazak iz obitelji, samostalnije i slobodnije kretanje po gradu, organizirani prijevoz, manje socijalne kontrole, veću mogućnost samoodređenja općenito). Naročito oprečan iskustvima i promišljanjima sudionika u ovoj grupi bio je nalaz o odlasku na studij kao logičnom nastavku školovanja: *...veliki dio je upisao faks zbog toga što im u njihovim mjestima odakle jesu nema života, znači dakle u Zagrebu ima u studentskom domu koji je u prizemlju, koji je prilagođen, on ima nekakvu pomoć, medicinsku sestru ujutro, navečer, ima nekakvo društvo, može otići sam, ima oko kafića, ima svega, dok on u nekakvom gradu otkud je, a bilo ih je stvarno iz raznih mjesta, sve to nema, ili ima stare roditelje ili nešto, a isto tako znam ih dosta i sa Filozofskog koji su upisala faks samo zato da nisu tako, iako su iz Zagreba, da nisu doma...*

Studenti su iskazali neslaganje s ovim nalazom navodeći primjere zloupotrebe „sustava“ kao privremenog rješavanja poteškoća vezanih uz neprilagođenost okoline: *Znači, kad budu pri kraju s jednim faksom, odu ponovno na prijemni i upišu nešto drugo. ...oni, da se razumijemo, oni ne studiraju, to je godina, pad mirovanje, mirovanje, mirovanje, onda kad te malo stisne iz doma, onda upišeš nešto drugo, ima ih koji su već u studentskom domu eto, pa od 97./98., znači još uvijek u domu.* Prema tumačenju sudionika ove grupe, motivi za odlazak na studij su, naravno raznoliki, između ostalog, tu je i intrinzična motivacija za pojedino područje, međutim, odlazak na studij za mnoge predstavlja jedini način da se „maknu“ od roditelja i iskuse samostalniji život, s obzirom na nedostupnost podrške u manjim mjestima. Također, odlazak na studij spominje se i kao svojevrsna mjera odgode nezaposlenosti: *Pa, da, studenti s invaliditetom za njih je, recimo, po mom mišljenju dobro bit na fakultetu jer opet imaju dosta povlastica koje im mogu pomoći i mogu im puno bolje osigurati budućnost. ...Mislim, danas, realnost to, ljudi jednostavno odlaze na faks da ne traže posao, dobivaju povlastice kao studenti, sve je jeftinije.*

Za motivaciju i izbor područja studiranja sudionici kao ključan činitelj navode svojevrsni pritisak vršnjaka iz srednje škole, ukoliko se, npr. školuju u Zagrebu od svoje srednje škole: *...Znači da ljudi s tjelesnim invaliditetom, obično, dosta ih ide u Dubravu tamo u srednju školu, isto kao što dosta slijepih, na primjer, ide u Vinko Bek. I onda su oni zapravo već u Zagrebu od svoje 15. godine i znači 4 g. budu u Zagrebu, ajmo reć otkriju taj nekakav samostalan život i ja mislim da je onda put u sve to, znači jednostavno im je to lijepo, velika je razlika u odnosu na neku sredinu iz koje su došli, i onda je tu isto tako i poticanje između vršnjaka, ako je njih više ono iz razreda koji se spremaju na faks, koji, pa je možda i tu znači kombinacija da netko tko možda i nije mislio o tome baš previše, da ga prijatelji potaknu, pa ajde ostat ćemo u Zagrebu, bit ćemo u domu, pa jednog dana ako završiti faks lakše ti je naći posao, znači, svi nekakvi ono motivi skupa, znači i zaposlenje...*

U okviru tematskoga područja studentske svakodnevnice, komentiran je nalaz na temu *identiteta i samospoznaje*. Pokazalo se da su iskustva glede prihvaćanja i odnosa prema vlastitom invaliditetu vrlo oprečna: od invaliditeta kao činitelja koji doprinosi osobnoj psihosocijalnoj otpornosti na različite poteškoće do invaliditeta kao doprinosa razvoju neučinkovitih obrazaca ponašanja (kao što je to npr. naučena bespomoćnost): *A ima ljudi koji, ne znam, baš to iskorištavaju, naučili su možda od okoline ili obitelji da ih sažalijevaju – pa nemoj ti, pa ovo, pa ono, i ne znam, kroz faks možda i traže nekakve lakše načine i sve. Tako da postoji dio onih koje je bolest, ili invaliditet ih je napravila da su uporniji, ambiciozniji, da se baš žele više dokazat zbog svoje teškoće, a ima sigurno i onih koji to iskorištavaju...* Među važne rezultate u okviru teme o identitetu i samospoznaji možemo ubrojiti i svijest studenata o vlastitim ograničenjima. Jedna od sudionica ističe važnost ove osviještenosti kada je u pitanju izbor studija, naglašavajući da je ta svijest jednako važna za sve studente, bez obzira na invaliditet: *...kod nekakve motivacije... je bitno da osoba, ok, da vjeruje u sebe, samopouzdanje i sve to, ali ipak da zna nekakve svoje granice, jer ja kao slijepa osoba ne mogu baš upisati arhitekturu ili nešto slično tome, koliko god da možda ...ja to želim, ja sam najbolja i sve što hoću ja to i mogu i sve to tako skupa, ali postoje nekakve granice... tako da jednostavno tu trebamo malo obratiti pažnju, a ovako neki drugi motivi, ja mislim da je to kod svih isto – završit faks, završit ono što voliš, radit ono što voliš, imat dobru plaću, zaposlit se, živjeti od svog rada i truda, mislim to je svima zajednička nekakva tema.*

Nadalje, sudionici fokusne grupe osvrnuli su se na nalaze o pristupačnosti komentirajući da sustav podrške čine, prije svega, ljudi: *...može bit najnajsenzibilniji sustav, ali opet može bit puno tog na papiru, može bit prilagođen cijeli fakultet, liftovi ne znam, sve živo može bit, ali vi ste opet u cijeloj toj priči sa ljudima. I mislim da su ljudi bitni u cijeloj toj priči, kako se vi postavite, kako se oni postave, jer bitno je razgovarat, bitno je reč, objasnit stvari, neki zapravo i žele puno dobrih stvari napravit, a ne znaju kako to, ne znaju prič, ne znaju, ne znaju kako se postaviti, i onda kad im vi priđete, onda su zapravo sretni i poslije najnormalnije komunicirate, tako da, to je to... S tim u vezi povela se diskusija o dilemi tko bi na fakultetu trebao komu pristupiti: koordinator za studente s invaliditetom studentu ili student koordinatoru. Iskustva su studenata pokazala da je dobro da koordinatori imaju diferencirani pristup, ovisno o osobnosti studenta i njegovim kapacitetima da potraže pomoć. ...koordinator ne smiju zadirat u privatnost studenata, ali isto tako postoji mnogi ljudi koji se previše boje i sramežljivi su sami pristupiti i ko zna koliko takvih osoba ima, jer ima oštećenja koja se ne vide. ...morala bi postojati neka iznimka da koordinatori, ponekad odmah mora prič toj osobi da, ono, pokaže da netko postoji, da se nekom možeš obratit, da se nemaš čega bojat, inače takvi ljudi znaju češće, ja znam da ima ured psihologa na kojem se mogu studenti svi obratiti, ali oni čekaju da ti dođeš njima, a ti ili nemaš pojma, ili te strah... Morala bi postojat nekakva iznimka da se nekim jednostavno pride, jer na drugačiji način im ne možeš jednostavno pomoći... ali isto tako da pravo studenta na samoodređenje uključuje njegovu inicijativu u traženju podrške: ...sami studenti su tu zaduženi da se obrate... ako se neće javit i deklarirati, onda se ne može! Ja sam imala jednu prijateljicu slabovidnu, visoko slabovidnu, i sad mi kaže ona – eto, kako su ljudi bezobrazni, kad ona hoda kako se oni u nju zaletavaju. I reko – "Možda se ti u njih zaletavaš?", pa reko: "Pa jel nosiš štap?", "Pa ne treba mi, ja vidim!". Ja joj ovak dođem ispred nosa, ovako, ona ništa! Reko, vidiš ti! Al njoj su svi, razumijete, njoj su svi ljudi krivi jer nitko ne pazi kud hoda, jer nitko, pa reko – uzmi štap! Nosi ga ispred sebe, možda ne zato što tebi treba, nego zato da tebe drugi vide.*

U daljnjoj raspravi značajan je fokus stavljen na odgovornost samoga studenta s invaliditetom pri čemu značajnu ulogu imaju studentova očekivanja s kojima dolazi na fakultet: *...kao ne vole da ih se sažalijeva, a onda ipak to negdje očekuju, pa očekuju da će tamo samo negdje doći i sjest ko torba, a da će svi profesori doći do njega i oko njega skakati i njemu sve poslati i knjige, skripte, i ovo i ono, i dat sve knjige, skriptirane, i uvećane i ne znam*

što sve tu treba., zatim njegove socijalne vještine: ...ima jako puno osoba s invaliditetom, pogotovo sljepih koji imaju socijalne vještine ne na nuli, nego valjda na -10, znam jednog koji stoji i ljudi se, ali ljudi se tu iz nožnih članaka, znači vi ...mislite da će on past na vas... znači lupka se i vrti glavom, onda ženska koja studira pravo, pa kog ćeš ti branit, jednog dana, bit odvjetnica ili bilo šta drugo ...ne možeš sad ti u sudnici braniti ne znam koga i vrtit glavom ko šestarom i lupkat se rukama po koljenima, mislim... i stavovi: Kako sam se ja upisala na isti fakultet, sve su opisale, ...ovaj nije normalan, ovaj je ok samo mu nemoj pričati... i ovaj lud... lud? Drugi profesor što su mi govorili monstrum, ne smiješ ga ništa pitat, ja mu kažem: "Oprostite, ja vas nisam razumjela", on objasni sve konačno, hvala, doviđenja... nitko ovdje nije lud, svi su u redu i normalni. A ovi kažu ovaj je lud, ova šašava, ova užas, kad ja pitam nema nikakvih problema... ja mislim da to sve ovisi o osobi s invaliditetom... Odgovornost samih studenata s invaliditetom sudionici su komentirali i pod vidom individualne pripreme svakoga nastavnika, s obzirom na specifične edukativne potrebe studenta u okviru pojedinog kolegija.

ZAKLJUČAK

Dobiveni rezultati ukazuju na važnost daljnjega promišljanja o nekim aspektima značajnim za promicanje uključivanja studenata s invaliditetom u proces visokoškolskog obrazovanja:

1. Pokazalo se da još uvijek veliku ulogu pri izboru studija ima pristupačnost i smještaj pojedine sastavnice, a da sama upisna procedura nije u potpunosti prilagođena potrebama studenata s invaliditetom.
2. Nadalje, pokazalo se da su iskustva studenata vezana uz prilagodbu nastave i općenito interpersonalne odnose s nastavnicima veoma neu Jednačena, a naročito veliku prepreku predstavlja neosjetljivost nekih nastavnika za specifične potrebe studenata s invaliditetom (npr. onemogućivanje da student dobije unaprijed nastavne materijale ili da mu je nastavnik okrenut licem tijekom nastave) te neodgovarajuće, velike predavaonice i odvijanje nastave u velikim grupama (što općenito predstavlja prepreku za kvalitetno odvijanje nastave za sve studente). S tim u vezi važno je nadalje sustavno provoditi educiranje nastavnika, ali i svih ostalih osoba uključenih u sustav podrške.
3. Također, pokazalo se da je uključenost u društveni život veoma važna za doživljaj pripadnosti i prihvaćenosti, ali da pri tome veliki izazov za studenta može predstavljati upoznavanje kolega s vlastitim invaliditetom i poteškoćama vezanim uz npr. izlazak u grad. U tom smislu važno je provoditi individualno osnaživanje i jačati kapacitete studenata s invaliditetom za iskazivanje potrebe za podrškom i prije samog početka studiranja. Međutim, važno je istodobno provoditi i informiranje cjelokupne studentske populacije o potrebama i mogućim oblicima podrške kolegama s invaliditetom.
4. U korištenju podrške zastupljeni su različiti formalni i neformalni izvori, o čemu su studenti s invaliditetom dobro informirani, a informacije o tome prikupljaju na različite načine: internetom, u srednjim školama, iz medija, od prijatelja i poznanika), ali još uvijek su brojne prepreke koje otežavaju dostupnost tim izvorima (neinformiranost nastavnoga i nenastavnog osoblja, neosjetljivost osnovnoga i srednješkolskog obrazovnog sustava za interes i aspiracije pojedinoga studenta s invaliditetom, obeshrabrvanje u vezi s nastavkom školovanja od strane srednjoškolskih nastavnika, administrativne prepreke, neravnomjerna regionalna zastupljenost izvora podrške te još uvijek neu Jednačene mogućnosti nastavka školovanja za studente iz manjih mesta). S tim u vezi važno je promovirati ravnopravno uključivanje studenata s invaliditetom na svim razinama sustava.
5. Naročito važan nalaz predstavlja poruka studenata s invaliditetom da je važno omogućiti im uključivanje u neke dodatne sadržaje koji podižu kvalitetu studiranja,

a namijenjeni su cjelokupnoj studentskoj populaciji, kao što su npr. sudjelovanje u Erasmus programima razmjene, natjecanjima, projektima, ljetnim školama i sl. S tim u vezi važno je sustavno razmjenjivati iskustva svih uključenih sudionika te provoditi redovita evaluacijska istraživanja o ishodima uključivanja studenata s invaliditetom u sustav visokoškolskog obrazovanja.

Literatura

1. Barnes, M. 1993. Introducing New Stakeholders – user and researcher interests in evaluative research. A discussion of methods used to evaluate the Birmingham Community Care Special Action Project. *Policy and Politics*, 21 (1), 47–58.
2. Beresford, P. 2008. User research: Its History and Future in the United Kingdom. Presentation in Helsinki, 28.svibnja 2008 (neobjavljeno).
3. Deklaraciju o pravima osoba s invaliditetom. Narodne novine 47/05.
4. Denzin, N. & Lincoln, Y. S. (eds.) 1998. *Collecting and Interpreting Qualitative Materials*. Thousand Oaks: Sage. Europska komisija (2010.).
5. Europska strategija za osobe s invaliditetom 2010-2020.
<http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:0636:FIN:EN:PDF>. (pristupljeno 10. lipnja 2014.).
6. Fisher, M. 2005. The role of service users in problem formulation and technical aspects of social research. *Social Work education: The International Journal*, 21,(3), 305–312.
7. Horvat, Ž. 2006. Brošura o pravima mladih s invaliditetom.
<http://www.zamisli.hr> (pristupljeno 11. lipnja 2014.).
8. Lacey A. & Luff D. 2007. Qualitative research analysis. The NIHRDS: East Midlands / Yorkshire & the Humber
9. Milas G. 2005. Istraživačke metode u psihologiji i drugim društvenim znanostima. Naklada Slap. Jastrebarsko.
10. Nacionalna strategija izjednačavanja mogućnosti za osobe s invaliditetom od 2007. do 2015. godine. Narodne novine 063/2007.
11. McLaughlin, H. 2006. Involving Young Service Users as Co-Researchers: Possibilities, Benefits and Costs. *British Journal of Social Work*, 36 (8), 1395–1410.
12. Oliver, M. 1992. Changing the social relations of research production. *Disability, Handicap & Society*, 7 (2), 101–114.
13. Payne, M. 2005. *Modern Social Work Theory* (3rd edition). Lyceum books. Chicago.
14. Povelja o temeljnim pravima Europske unije 2000.
http://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf (pristupljeno 10. lipnja 2014.).
15. Pravilnik o dodjeljivanju državnih stipendija redovitim studentima dodiplomske studije i naknada dijela troškova školarine studentima poslijediplomske studije. Narodne novine 151/2002.
16. Reason, P. 1994. *Human inquiry*. Palgrave Macmillan. London.
17. Richie J. & Spencer L. 1994. Qualitative data analysis for applied policy research. *Analysing Qualitative Data*. Ur. Bryman i Burgess. Rutledge. London. 173–194.
18. Spajić-Vrkaš, V., Kukoč, M., Bašić, S. 2001. *Obrazovanje za ljudska prava i demokraciju: interdisciplinarni rječnik*. Hrvatsko povjerenstvo za UNESCO. Zagreb.
19. Statut Sveučilišta u Zagrebu 2005. Senat Sveučilišta u Zagrebu. Zagreb.
<http://www.unizg.hr/uredssi/images/datoteke/statut.pdf> (pristupljeno 10. lipnja 2014.).
20. Thompson, N. 2002. Social movements, Social justice and Social work. *British Journal of Social Work*. 32 (6), 711–722.
21. Ujedinjeni narodi 1948. Deklaracija o ljudskim pravima.
<http://www.un.org/en/documents/udhr/index.shtml> (pristupljeno 10. lipnja 2014.)
22. UNESCO 2005. Guidelines for Inclusion: Ensuring Access to Education for All. Paris: UNESCO.
<http://unesdoc.unesco.org/images/0014/001402/140224e.pdf> (pristupljeno 8. lipnja 2014.).
23. Ustav RH. Narodne novine 56/90, 135/97, 8/98, 113/2000, 124/2000, čl.65, st.2.).
24. Van Haaster, H., Koster, Y. (ed.) 2005. What is an expert by experience?
<http://www.ex-in.info/hinterground.php> (expert_by_experience.pdf) (pristupljeno 4. veljače 2008.).
25. Zakon o suzbijanju diskriminacije. Narodne novine [85/08, 112/12](#)
26. Zakon o znanstvenoj djelatnosti i visokom obrazovanju. Narodne novine [139/13](#)

Multidimenzionalna analiza socijalne uključenosti studenata s invaliditetom u visokoškolskom obrazovanju – kvantitativno istraživanje

UVOD

Na javnim sveučilištima u Republici Hrvatskoj iz godine u godinu obrazuje se sve više studenata s invaliditetom (Vlada Republike Hrvatske, 2013). To je zasigurno rezultat bolje osviještenosti samih osoba s invaliditetom o svojim pravima i mogućnostima te njihova većega samopouzdanja i snažnije motivacije za donošenje odluke da se uhvate u koštac s izazovima studentskoga života. U jednom svom dijelu povećanje broja studenata s invaliditetom rezultat je i snažnoga razvoja sustava potpore studentima s invaliditetom u visokom obrazovanju u našoj zemlji (Kiš-Glavaš i Novak Žižić, 2013) kojem svjedočimo posljednjih nekoliko godina. Sve je započelo studentskim aktivizmom i kvalitetnim radom studentskih udruga studenata i osoba s invaliditetom na rješavanju svakodnevnih problema s kojima su se studenti susretali, a nastavlja se osnivanjem i razvojem institucionalnih službi potpore studentima s invaliditetom na svim hrvatskim sveučilištima (Kiš-Glavaš i Novak, 2012).

Najstariji i najrazvijeniji takav oblik potpore jest Ured za studente s invaliditetom Sveučilišta u Zagrebu koji je započeo s radom 2007. godine odlukom Senata Sveučilišta te je iste godine usvojen i Pravilnik o organizaciji i djelovanju Ureda za studente s invaliditetom Sveučilišta u Zagrebu (2007, 2013) kojim je formalno uređena organizacija, nadležnosti, način djelovanja, zadaće i aktivnosti Ureda. U okviru organizacije Ureda djeluje Povjerenstvo za studente s invaliditetom koje je stručno tijelo sa zadaćom kreiranja planova, prioriteta i aktivnosti Ureda, kao i davanja stručnih mišljenja i preporuka radi rješavanja teškoća s kojima se studenti s invaliditetom, ali i njihovi nastavnici i ostali sveučilišni djelatnici susreću tijekom studija. Važnu ulogu u radu Ureda imaju koordinatori za studente s invaliditetom – nastavnici te Koordinacija za studente s invaliditetom – studentski predstavnici, imenovani za svaku od sastavnica Sveučilišta. Prema Pravilniku, Ured je namijenjen svim studentima koji zbog bolesti, oštećenja ili poremećaja, bez obzira na rješenje o utvrđenom postotku tjelesnoga oštećenja, imaju stalne, povremene ili privremene teškoće u realizaciji svakodnevnih akademskih aktivnosti (studenti s oštećenjima vida i sluha, motoričkim poremećajima, kroničnim bolestima, psihičkim bolestima i poremećajima, specifičnim teškoćama učenja kao primjerice disleksijom, disgrafijom i ADHD-om, te ostalim zdravstvenim stanjima i teškoćama koje mogu utjecati na tijek studiranja). Srvstavajući te studente u skupinu studenata s invaliditetom nikako nije postojala namjera stigmatizirati ih ili etiketirati, nego ukazati na potrebu prilagodbe akademskih sadržaja njihovim mogućnostima. Ova je definicija također u skladu s definicijom studenata s invaliditetom u okviru dokumenta Minimalni standardi pristupačnosti za osobe s invaliditetom na sveučilištima članicama UNICA-e (2008). Danas Ured djeluje u okviru Centra za savjetovanje i podršku studentima Sveučilišta u Zagrebu (2014).

Na Sveučilištu Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku Ured za studente s invaliditetom počeo je s radom 2009. godine, a na Sveučilištu u Rijeci sustav potpore studentima s invaliditetom razvija se u okviru Sveučilišnoga savjetovališnog centra, kao i na Sveučilištu u Zadru, gdje se također nudi kroz Studentsko savjetovalište. Sveučilište Jurja Dobrile u Puli osnovalo je Povjerenstvo za studente s invaliditetom na razini Sveučilišta, a Sveučilište u Splitu na svim je svojim sastavnicama imenovalo povjerenike za poslove studenata s invaliditetom. Na oba je sveučilišta u tijeku osnivanje Ureda. Sveučilište u Dubrovniku imenovalo je koordinatoricu za studente s invaliditetom.

Većina sveučilišta tako nudi izravnu potporu studentima, budućim studentima, nastavnicima, administrativnom i stručnom osoblju na sveučilištima; također nudi informacije, savjetovanje i edukaciju, osigurava prilagodbe u nastavi i na ispitima, prilagodbe nastavnih materijala, smještaj u dom i asistenciju u domovima, stipendije i nagrade najuspješnijim studentima s invaliditetom, vršnjačku potporu, obrazovnu asistenciju.

Najveći zamah razvoju različitih službi i usluga podrške realiziran je kroz provođenje Tempus projekta Education for Equal Opportunities at Croatian Universities – EduQuality (2010) čiji je nositelj bilo Sveučilište u Zagrebu a u kojem su (iako ne sva formalno) sudjelovala sva hrvatska sveučilišta. Tijekom projekta razvijene su nove aktivnosti kojima se dodatno pridonosi izjednačavanju mogućnosti za studente s invaliditetom, a time i podizanju studentskoga standarda i osiguravanju kvalitete: nabavljena je pomoćna tehnologija za studente s invaliditetom, razvijen je i pokrenut sveučilišni kolegij „Vršnjačka potpora za studente s invaliditetom“, razvijena je edukacija nastavnoga, stručnog i administrativnoga sveučilišnog osoblja o mogućnostima studenata s različitim oblicima invaliditeta te načinima prilagodbe akademskih sadržaja njihovim mogućnostima kojima se pritom ne kompromitiraju akademski standardi. Jedan od najznačajnijih ishoda projekta je izrada Prijedloga nacionalnog dokumenta Osiguravanje minimalnih standarda pristupačnosti visokog obrazovanja studentima s invaliditetom u Republici Hrvatskoj (2012) kojeg je Rektorski zbor u 2013. godini podržao te posebnom odlukom prihvatio dio koji se odnosi na minimalne standarde pristupačnosti. Dokument je 2013. godine prihvatio i Senat Sveučilišta u Zagrebu. U okviru dokumenta identificirani su ključni problemi s kojima se studenti s invaliditetom susreću, a koje je potrebno sustavno rješavati te su dane konkretnе smjernice i preporuke za rješavanje tih problema od strane odgovornih i nadležnih institucija.

Također, neka su hrvatska sveučilišta (u Zagrebu, Osijeku, Rijeci i Zadru) u okviru tzv. „Programskih ugovora“ (2012) potpisanih s Ministarstvom znanosti, obrazovanja i sporta kao jedan od ciljeva odabrala i „Olakšanje pristupa studiju podzastupljenim skupinama studenata“ te se time obvezala na realizaciju određenih mjera i aktivnosti u svrhu izjednačavanja mogućnosti i osiguravanja jednakog pristupa visokom obrazovanju svim ranjivim skupinama, što također predstavlja važan i konkretan korak u sustavnom rješavanju problema te implementaciji minimalnih standarda pristupačnosti visokog obrazovanja studentima s invaliditetom.

Sveučilište u Zagrebu donijelo je i Strategiju razvoja podrške studentima Sveučilišta u Zagrebu od 2013. do 2025. godine (2014) čime se obvezalo na realizaciju konkretnih aktivnosti kojima će se osigurati kvalitetna sustavna potpora studentima s invaliditetom i uvesti procedure za realizaciju potpore te približiti mogućnosti studiranja studentima s invaliditetom.

PROBLEM ISTRAŽIVANJA

Unatoč svim razvijenim i pokrenutim aktivnostima, studenti s invaliditetom još se uvijek susreću s nizom problema koji im uvelike onemogućuju jednak pristup obrazovanju i jednake mogućnosti tijekom studiranja, a na čijem rješavanju treba intenzivno raditi i to u suradnji s državnim institucijama i organizacijama, lokalnom zajednicom i nevladinim sektorom. Problemi se najčešće odnose na nepostojanje organiziranoga prilagođenog prijevoza, prostornu nepristupačnost većine sastavnica, zatim još uvijek nedovoljnu senzibiliziranost i educiranost sveučilišnog osoblja za pružanje primjerene podrške studentima i osiguravanje prilagodbi potrebnih za praćenje nastave i polaganje ispita, nedostupnost nastavnih sadržaja na internetu zbog nepoštivanja pravila e-pristupačnosti,

nedostupnost prilagođene nastavne literature i informacija u alternativnim digitalnim i drugim formatima, nedostupnost pristupačne i pomoćne tehnologije na sastavnica i drugo (Kiš-Glavaš i Novak Žižić, 2013a).

Stoga je važno utvrditi koliko su sami studenti, ali i njihovi nastavnici i članovi rukovodstva sveučilišta i fakulteta zadovoljni postojećom akademskom potporom studentima s invaliditetom kako bismo saznali u kojim je područjima nužno primarno unaprijediti potporu iz njihove perspektive, ali i koliko su njihovi kolege, studenti-vršnjaci informirani o potpori studentima s invaliditetom te koliko su o tome informirana rukovodstva i članovi udruga osoba s invaliditetom koje su često važan izvor informacija, ali prije svega pružatelji savjetodavne i moralne potpore svojim članovima.

CILJ ISTRAŽIVANJA

Cilj je ovog dijela istraživanja utvrditi razinu zadovoljstva studenata s invaliditetom i njihovih nastavnika te rukovodećega kadra na fakultetima i sveučilištima sustavom potpore studentima s invaliditetom u visokom obrazovanju u Republici Hrvatskoj.

Također, nastojat će se utvrditi kolika je informiranost studenata-vršnjaka, ali i članova udruga osoba s invaliditetom o sustavu potpore studentima s invaliditetom u visokom obrazovanju u Republici Hrvatskoj.

Nastojat će se utvrditi i postoje li razlike među poduzorcima ispitanika definiranih nezavisnim varijablama koje opisuju različita obilježja ispitanika, u zadovoljstvu odnosno informiranosti o sustavu potpore.

METODE ISTRAŽIVANJA

Uzorak ispitanika

Uzorak studenata s invaliditetom čini ukupno 73 studenta (57,5 % ženskih) od kojih je najveći broj (49 ili 67,1 %) onih koji studiraju u Zagrebu, a ostali su sa Sveučilišta iz Splita (1 ili 1,4 %), Rijeke (9 ili 12,3 %), Osijeka (6 ili 8,2 %), Pule (2 ili 2,7 %) i Zadra (6 ili 8,2 %). Prema procjenama stručnjaka koji se bave ovim područjem (Kiš-Glavaš, 2012) na Sveučilištu u Zagrebu, na kojem studira više od polovice studenata u Hrvatskoj (Agencija za znanost i visoko obrazovanje, 2013), također studira i više od polovice ukupnoga broja studenata s invaliditetom na hrvatskim javnim sveučilištima. Čini se stoga da ovaj uzorak s toga aspekta dobro odražava stanje u populaciji studenata s invaliditetom u visokom obrazovanju u Republici Hrvatskoj.

Studenti s invaliditetom u ovom uzorku dolaze sa ukupno 6 sveučilišta i 24 različita fakulteta te pohađaju 44 različita studijska programa. Što se tiče vrste oštećenja koja imaju: 9 je slijepih (12,3 %), 11 slabovidnih (15,1 %), 5 gluhih (6,8 %), 9 nagluhih (12,3 %), 19 ih ima motoričke poremećaje, ali se samostalno kreću (26 %), 14 ih se kreće uz pomoć invalidskih kolica (19,2 %), 6 ih ima kroničnu bolest (8,2 %), 5 neku od specifičnih teškoća učenja (6,8 %) i jedan (1,4 %) ima psihičku bolest ili poremećaj. 10 (14 %) ih je naznačilo da ima neku drugu teškoću. Čini se stoga da su u uzorku zastupljeni studenti s različitim oštećenjima, poremećajima ili bolestima, jednako kao u populaciji studenata s invaliditetom.

50 studenata (68,5 %) je s prediplomskog, 16 s diplomskog (21,9 %), 3 s integriranog (4,1 %), 1 s poslijediplomskoga specijalističkog (1,4 %) i 2 s poslijediplomskoga doktorskog studija (2,7 %). S obzirom na predviđeno trajanje pojedine razine studija, ali i s obzirom na činjenicu da se posljednjih godina povećao broj studenata s invaliditetom u visokom obrazovanju u Republici Hrvatskoj (Kiš-Glavaš, 2012) za prepostaviti je da i u populaciji

studenata s invaliditetom, jednako kao i u ovom uzorku, trenutno ima najviše studenata s invaliditetom na preddiplomskoj razini studija.

Uzorak akademskog osoblja čini 179 ispitanika (od čega 131 ili 73,2 % ženskih): sveučilišnih nastavnika (105 ili 58,7 %), ali i rukovodećeg i stručnog osoblja na sveučilištima (prorektor, voditelj ureda za studente) i fakultetima (prodekan, predstojnik ili voditelj studija ili katedre, voditelj ili pročelnik odsjeka, stručni suradnik, koordinator za studente s invaliditetom). Od toga broja 74 ili 42,2 % su u znanstveno-nastavnom zvanju profesora (izvanrednog, redovitog ili redovitog u trajnom zvanju), a ostali su u nižim znanstveno-nastavnim (44 docenta ili 24,6 %), znanstvenim (magistar i doktor znanosti i znanstveni novak) i nastavnim zvanjima (asistent, lektor). Iako je prema podatcima Državnog zavoda za statistiku (2011) udio žena u populaciji sveučilišnih nastavnika i suradnika u akademskoj godini 2010./2011. iznosio 46,8 %, čini se kako se i ovdje, jer se radi o podzastupljenoj i marginaliziranoj skupini, u većoj mjeri angažiraju upravo žene, što dokazuje i veći odaziv žena u ovom istraživanju.

I ovdje ispitanici u najvećem dijelu dolaze se Sveučilišta u Zagrebu (109 ili 60,9 %), potom sa Sveučilišta iz Pule (32 ili 17,9 %), Dubrovnika (9 ili 5 %), Osijeka (9 ili 5 %), Rijeke (10 ili 5,6 %) i Zadra (10 ili 5,6 %). Ispitanici dakle dolaze sa 6 sveučilišta i ukupno 28 fakulteta ili sveučilišnih odjela. 14 ili 7,8 % ispitanika izjavljuje da na njihovoj sastavniči trenutno nema studenata s invaliditetom, a 47 (26,3 %) ih izjavljuje da im broj studenata s invaliditetom na njihovoj sastavniči nije poznat. 41 ispitanik ili 22,9 % navodi da na njihovoj sastavniči studira do 5 studenata s invaliditetom, 6 ili 3,4 % kaže da ih studira između 5 i 10, a 14 ili 7,8 % izjavljuje da na njihovoj sastavniči studira između 10 i 25 studenata s invaliditetom. Zanimljivo je i razočaravajuće što čak četvrtina sveučilišnih nastavnika nije upoznata s brojem studenata s invaliditetom na sastavniči na kojoj rade.

Uzorak studenata-vršnjaka, kolega studenata s invaliditetom, čini njih ukupno 511 (od čega 384 ili 75,1 % žena) koji također dolaze sa 6 sveučilišta, no ovoga puta najviše iz Pule (282 ili 55,2 %), potom iz Zagreba (175 ili 34,2 %), Splita (36 ili 7 %), Osijeka (16 ili 3,1 %) te Dubrovnika (1 ili 0,2 %) i Rijeke (1 ili 0,2 %). Studenti stižu sa 29 fakulteta i pohađaju 60 različitih studijskih programa. 333 (65,2 %) ih dolazi s preddiplomske, a 72 (14,1 %) ih je s diplomske razine studija, 103 (20,2 %) s integriranih studija i 1 (0,2 %) s poslijediplomskoga doktorskog studija. Iako ovdje podaci Državnog zavoda za statistiku (2012) govore o 58 % žena u populaciji studenata na javnim sveučilištima, čak se 75 % žena u odnosu na 25 % muškaraca odazvalo sudjelovanju u ovom istraživanju, što također pokazuje veću senzibiliziranost žena za pitanja podzastupljenih i marginaliziranih skupina, u odnosu na muškarce.

Uzorak članova udruga osoba s invaliditetom čine ukupno 53 osobe (od čega 39 ili 73,6 % žena) iz 35 nevladinih udruga osoba s invaliditetom od kojih 37 (69,8 %) sa sjedištem u Zagrebu, a ostale sa sjedištem udruga u Varaždinu, Splitu, Osijeku, Zadru, Križevcima, Ivanić Gradu, Puli, Karlovcu i Svetom Ivanu Zelinu.

32, odnosno 60,2 % ispitanika pripada rukovodstvu udruga (predsjednik, dopredsjednik, izvršni direktor, tajnik, član upravnog odbora, voditelj ureda), dok su ostali članovi (6 ili 11,3 %) ili stručni suradnici (tumač/prevoditelj, socijalni radnik, radni terapeut, volonter, koordinator, suradnik na projektu). 48 ispitanika (90,6 %) izjavljuje da su vrlo aktivni ili aktivni u provođenju aktivnosti udruge, dok ih 37 (69,8 %) izjavljuje da su vrlo aktivni ili aktivni u svome angažmanu za realizaciju ljudskih prava osoba s invaliditetom.

Ovdje je potrebno istaknuti kako je bilo izrazito teško motivirati članove udruga na odaziv ovom istraživanju te da je konačni uzorak ispitanika mnogo manji nego što je bilo planirano.

Mjerni instrumenti

U ovom su radu korištena 4 mjerna instrumenta izrađena za potrebe istraživanja.

Za potrebe utvrđivanja razine zadovoljstva studenata s invaliditetom sustavom potpore u visokom obrazovanju u Republici Hrvatskoj izrađen je Upitnik zadovoljstva studenata s invaliditetom akademskom potporom (UZS) koji se sastoji od 4 dijela.

U I. dijelu prikupljaju se opći podatci o studentima s invaliditetom: naziv sveučilišta na kojem studiraju, naziv fakulteta/akademije na kojem studiraju, razina studija, naziv studijskoga programa, godina studija, godina prvog upisa na studij, spol i vrsta teškoće (ukupno 8 pitanja od kojih 5 otvorenoga tipa i 3 u kojima trebaju zaokružiti jedan ili više ponuđenih odgovora).

II. dio sadrži 9 tvrdnji koje govore o zadovoljstvu dostupnošću visokog obrazovanja i informacija, prilagodbama u nastavi i provjeri znanja, radom institucionalnih tijela i službi, prostornom pristupačnošću, organizacijom prilagođenoga prijevoza i uvjetima smještaja i stipendiranja studenata s invaliditetom. Studenti imaju mogućnost zaokružiti jedan od ponuđenih odgovora: uopće se ne slažem, uglavnom se ne slažem, niti se slažem niti se ne slažem, uglavnom se slažem i u potpunosti se slažem.

III. dio upitnika sadrži 15 tvrdnji koje govore o očekivanjima studenata vezanim uz prilagodbe visokog obrazovanja studentima s invaliditetom i odgovornosti pojedinih dionika sustava u realizaciji prilagodbi. Tvrđnje su formulirane sukladno u uvodu spomenutom dokumentu Osiguravanje minimalnih standarda pristupačnosti visokog obrazovanja studentima s invaliditetom u Republici Hrvatskoj (2012) kojeg je u okviru Tempus EduQuality projekta (www.eduquality-hr.com) izradila radna skupina sastavljena od nastavnika i stručnih djelatnika sveučilišta u Zagrebu, Rijeci i Zadru, prorektorice za studente i studije Sveučilišta u Zagrebu, stručnog djelatnika Instituta za razvoj obrazovanja te studenata s invaliditetom, uz konzultacije s pravobraniteljicom za osobe s invaliditetom i predstavnikom Ministarstva znanosti, obrazovanja i sporta Republike Hrvatske. Studenti mogu uz ponuđene tvrdnje zaokružiti jedan od ponuđenih odgovora, jednako kao u II. dijelu upitnika.

IV. dio upitnika sadrži iste tvrdnje kao i III. dio s tom razlikom da su formulirane na način da studenti ocjenjuju postojeće stanje na sveučilištu, odnosno fakultetu/akademiji na kojem studiraju, odabirući ponovno iste ponuđene odgovore.

Ovako strukturirani odgovori na pitanja omogućuju izračun ukupnoga rezultata na svakoj skali, odnosno svakom od dijelova upitnika, tj. procjenu zadovoljstva, očekivanja i procjenu aktualnoga stanja potpore na hrvatskim sveučilištima.

Sukladno Upitniku zadovoljstva studenata s invaliditetom akademskom potporom, kreiran je i Upitnik zadovoljstva akademskom potporom studentima s invaliditetom (UZO) namijenjen utvrđivanju razine zadovoljstva nastavnika i rukovodećega kadra na fakultetima i sveučilištima sustavom potpore studentima s invaliditetom u visokom obrazovanju u Republici Hrvatskoj. Upitnik se od upitnika za studente s invaliditetom razlikuje samo u formulaciji pitanja kako bi odgovarao procjeni od strane nastavnika te u I. dijelu upitnika kojim se prikupljaju sljedeći opći podatci o sveučilišnim djelatnicima: naziv sveučilišta i fakulteta/akademije na kojemu rade, funkcija na sveučilištu/fakultetu/akademiji, znanstveno/umjetničko zvanje, spol i broj studenata s invaliditetom koji koriste neki od oblika potpore na fakultetu/akademiji na kojem rade.

Upitnik informiranosti studenata-vršnjaka o akademskoj potpori studentima s invaliditetom (ISV) namijenjen je utvrđivanju razine informiranosti studenata-vršnjaka o sustavu potpore studentima s invaliditetom u visokom obrazovanju u Republici Hrvatskoj. Upitnik se sastoji od dva dijela:

I. dio upitnika odnosi se na opće podatke o ispitanicima: naziv sveučilišta na kojem studiraju, naziv fakulteta/akademije na kojem studiraju, razina studija, naziv studijskoga programa, godina studija, godina prvog upisa na studij i spol (ukupno 7 pitanja od kojih 5 otvorenoga tipa i 2 u kojima trebaju zaokružiti jedan od ponuđenih odgovora).

II. dio upitnika sastoji se od 10 tvrdnji koje se odnose na zakonske i podzakonske odredbe, organiziranost institucionalnih službi potpore za studente s invaliditetom i prava studenata s invaliditetom. Studenti imaju mogućnost zaokružiti jedan od ponuđenih odgovora: uopće se ne slažem, uglavnom se ne slažem, niti se slažem niti se ne slažem, uglavnom se slažem i u potpunosti se slažem. Ovako strukturirani odgovori na pitanja omogućavaju izračun ukupnoga rezultata na skali. Uz to je dodano i pitanje kojim studenti s invaliditetom mogu odabratи svaki od ponuđenih odgovora koje smatraju točnim, a odnose se na vrste oštećenja, poremećaja i bolesti koje mogu odrediti status studenata s invaliditetom u visokom obrazovanju u Republici Hrvatskoj.

Sukladno Upitniku informiranosti studenata-vršnjaka o akademskoj potpori studentima s invaliditetom izrađen je i Upitnik informiranosti članova udruge o akademskoj potpori studentima s invaliditetom (IU).

I. dio upitnika odnosi se na opće podatke o ispitanicima: naziv udruge koje su član, sjedište udruge, spol, procjena osobnog angažmana u provođenju aktivnosti udruge i procjena osobnog angažmana u realizaciji ljudskih prava osoba s invaliditetom (ukupno 6 pitanja od kojih 3 otvorenoga tipa i 3 u kojima trebaju zaokružiti jedan od ponuđenih odgovora).

II. dio upitnika potpuno je jednak II. dijelu Upitnika informiranosti studenata-vršnjaka o akademskoj potpori studentima s invaliditetom.

Metode obrade podataka

Za potrebe obradbe podataka istraživanja korištene su metode deskriptivne statistike: izračunate su frekvencije odgovora ispitanika, aritmetičke sredine i standardne devijacije rezultata različito definiranih poduzoraka ispitanika na pojedinim skalama upitnika, kao i T-test i analiza varijance radi izračuna mogućih značajnih razlika među poduzorcima ispitanika. Izračunate su i korelacije između pojedinih skala Upitnika zadovoljstva sustavom potpore studentima s invaliditetom za obje skupine ispitanika.

REZULTATI I RASPRAVA

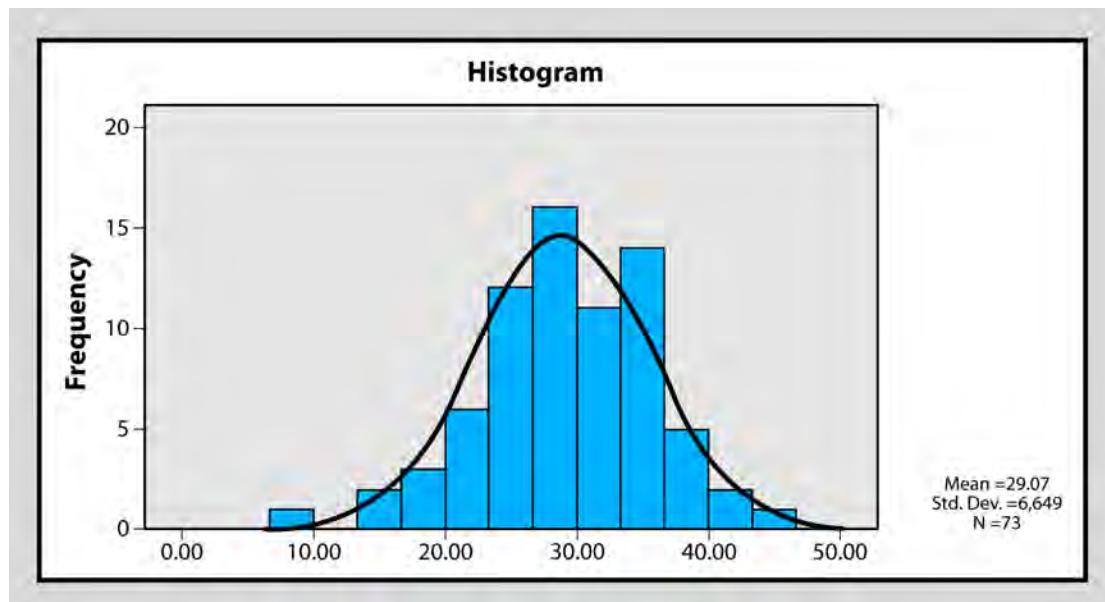
Zbog kratkoće ovoga izvješća, ovdje će biti prikazani samo najvažniji rezultati kao i oni koji statistički značajno razlikuju skupine ispitanika.

Zadovoljstvo studenata s invaliditetom i njihovih nastavnika i rukovodećega kadra na fakultetima i sveučilištima sustavom potpore studentima s invaliditetom u visokom obrazovanju u Republici Hrvatskoj

Zadovoljstvo potporom

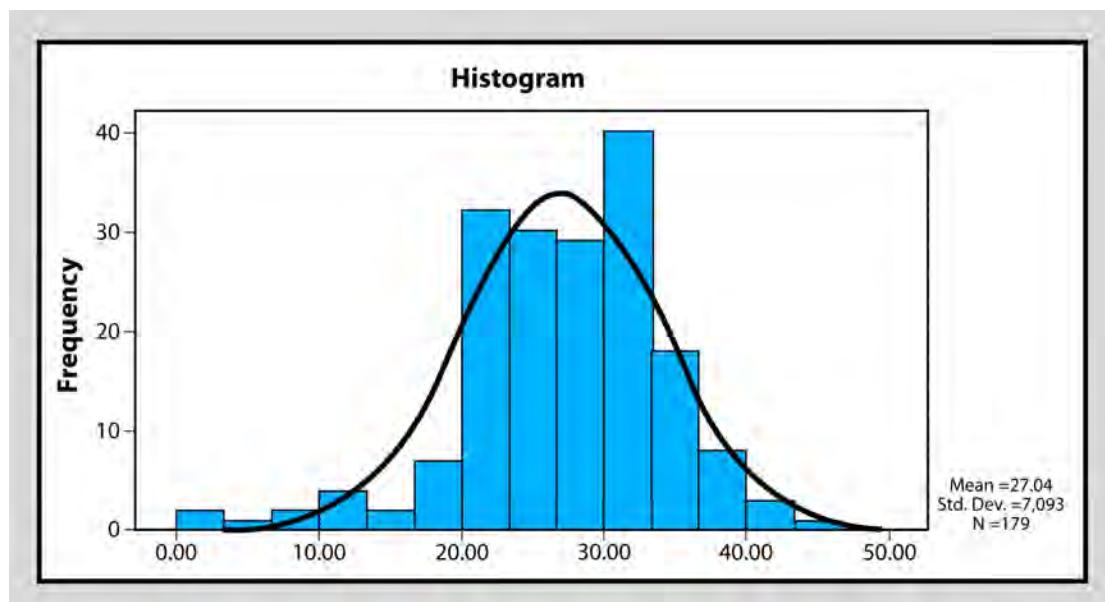
Prosječan rezultat, odnosno aritmetička sredina rezultata studenata s invaliditetom na skali zadovoljstva iznosi 29,07 uz standardnu devijaciju, odnosno odstupanje rezultata 6,649. Minimalni rezultat iznosi 9, a maksimalni 45, što je i teorijski minimalni i maksimalni rezultat. To znači da bi teorijski prosječan, odnosno neutralan rezultat iznosio 27 te da je svaki rezultat koji ide preko toga rezultata u pozitivnom, a onaj koji ide ispod u negativnom području. Stoga, moguće je zaključiti kako su studenti s invaliditetom slabo, ali ipak zadovoljni sustavom potpore u visokom obrazovanju i kako se oko toga prilično dobro međusobno slažu.

Slika 1 prikazuje distribuciju rezultata studenata s invaliditetom na Upitniku zadovoljstva studenata s invaliditetom akademskom potporom.

Prosječni pak rezultat na uzorku sveučilišnih djelatnika iznosi 27,04, uz nešto veću standardnu devijaciju koja iznosi 7,093. Ovo pokazuje da su sveučilišni nastavnici i rukovoditelji još malo manje zadovoljni sustavom potpore studentima s invaliditetom na hrvatskim sveučilištima u odnosu na studente s invaliditetom, iako se generalno može reći da niti su zadovoljni niti su nezadovoljni jer njihov je rezultat zapravo neutralan.

Slika 2 prikazuje distribuciju rezultata sveučilišnih djelatnika na Upitniku zadovoljstva akademskom potporom studentima s invaliditetom.

Usporedbom slika vidljivo je kako je veći broj nastavnog osoblja u odnosu na studente s invaliditetom zadovoljan potporom, ali i kako istovremeno ima i onih koji uopće nisu zadovoljni potporom, što nije bio slučaj kod studenata. Dakle, rezultati obiju skupina ispitanika su podjednaki, no studenti s invaliditetom bliži su srednjem rezultatu, dok je raspršenost rezultata nastavnika kako u pozitivnom tako i u negativnom smjeru veća.

Računat je i T-test na poduzorcima uzorka studenata s invaliditetom prema kriterijima: studenti koji studiraju u Zagrebu i oni koji studiraju na drugim hrvatskim sveučilištima, studenti prediplomskog studija i studenti ostalih razina studija, studenti 1. godine studija i oni ostalih godina studija, ali nisu nađene razlike među tako definiranim skupinama studenata.

Analizom varijance utvrđene su pak statistički značajne razlike među poduzorcima studenata s invaliditetom (studenti s oštećenjima vida, studenti s oštećenjima sluha, studenti s motoričkim poremećajima koji se samostalno kreću, studenti s motoričkim poremećajima koji se kreću uz pomoć invalidskih kolica i studenti s tzv. „nevidljivim oštećenjima“: s kroničnim bolestima, specifičnim teškoćama učenja i psihičkim poremećajima ili bolestima) u njihovu zadovoljstvu sustavom akademske potpore uz F-test 2,975 i značajnost razlika manju od 0,05 (0,026).

U Tablici 1 vidljiva je deskriptivna statistika rezultata.

Tablica 1

podskupine ispitanika	broj ispitanika	aritmetička sredina	raspršenost rezultata	minimalni rezultat	maksimalni rezultat
oštećenja vida	19	30,11	7,438	9	39
oštećenja sluha	12	23,83	8,462	15	45
motorički poremećaj, samostalno kretanje	18	30,06	4,399	22	38
motorički poremećaj, kretanje uz pomoć kolica	14	31,29	5,254	23	41
„nevidljiva oštećenja“	5	26,40	2,191	24	28
UKUPNO	68	28,96	6,648	9	45

Kao što je vidljivo iz Tablice 1 najmanje zadovoljni sustavom potpore studentima s invaliditetom su studenti s oštećenjima sluha, a odmah potom slijede studenti s tzv. „nevidljivim oštećenjima“. Najzadovoljniji su pak studenti s motoričkim poremećajima koji se kreću uz pomoć invalidskih kolica, slijede ih studenti s oštećenjima vida i studenti s motoričkim poremećajima koji se samostalno kreću. Ovdje je ipak potreban određen oprez u generalizaciji rezultata s obzirom na relativno malene uzorke ispitanika.

Analiza varijance pokazala je da su statistički značajne razlike u zadovoljstvu studenta s invaliditetom sustavom potpore nađene samo između skupine studenata s oštećenjima sluha u odnosu na studente s oštećenjima vida (značajnost razlika, $p = 0,009$), motoričkim poremećajima uz samostalno kretanje ($p = 0,010$) i motoričkim poremećajima uz kretanje uz pomoć invalidskih kolica ($p = 0,004$). Ovo ukazuje da su studenti s oštećenjima sluha

kao populacija značajno manje zadovoljni sustavom potpore u odnosu na ostale spomenute skupine studenata, osim studenata s tzv. „nevidljivim oštećenjima“. Može se reći da je ovakav rezultat donekle i očekivan s obzirom na činjenicu da je najpotrebniji oblik potpore za ove studente prevoditelj znakovnoga jezika na kojega, međutim, ovi studenti još uvijek ne ostvaruju pravo u obrazovanju, pa tako ni u visokom obrazovanju u Republici Hrvatskoj, jer iako je prošao drugo čitanje u Saboru, Zakon o hrvatskom znakovnom jeziku i ostalim sustavima komunikacije gluhih i gluhoslijepih osoba u Republici Hrvatskoj (www.mspm.hr) još uvijek nije donesen. S druge pak strane, iako još uvijek nije postignuta potpuno zadovoljavajuća razina prostorne pristupačnosti kao i dostupnosti literature u digitalnoj formi, što su najveći izazovi u obrazovanju studenta s motoričkim poremećajima, odnosno oštećenjima vida, na rješavanju ovih izazova u visokom se obrazovanju posljednjih godina mnogo radilo i očigledno je rezultiralo pozitivnim pomacima što su prepoznali i sami studenti.

T-testom nastojalo se utvrditi postoje li razlike u zadovoljstvu sveučilišnih nastavnika sustavom potpore studentima s invaliditetom u odnosu na sljedeće kriterije: oni koji rade na Sveučilištu u Zagrebu i oni koji rade na ostalim hrvatskim sveučilištima, profesori i ostali nastavnici, oni na čijim fakultetima studira do 10 i oni na čijim fakultetima studira preko 10 studenata s invaliditetom te prema spolu, ali nisu nađene statistički značajne razlike.

Očekivanja od sustava potpore

Što se tiče očekivanja studenata s invaliditetom povezano uz sustav potpore u visokom obrazovanju, prosječni rezultat na skali iznosi 68,8 uz relativno veliku raspršenost rezultata od 9,379 te minimalni zabilježeni rezultat 15 i maksimalni 75. Teorijski, 45 je neutralan rezultat pa je svaki rezultat ispod toga u negativnom, a iznad toga u pozitivnom smjeru. Čini se stoga da studenti s invaliditetom iskazuju visoka očekivanja od sustava potpore u visokom obrazovanju.

Vrlo blizu ovom rezultatu su i sveučilišni nastavnici sa svega nešto manjim prosječnim rezultatom koji iznosi 66,52 i još malo većim raspršenjem rezultata od 10,315.

Jednako kao i u slučaju zadovoljstva sustavom potpore nisu nađene statistički značajne razlike među na isti način definiranim poduzorcima ispitanika kada govorimo o studentima s invaliditetom. Međutim pokazalo se da profesori (izvanredni, redoviti i redoviti u trajnom zvanju) u odnosu na sveučilišne nastavnike u nižim znanstveno-nastavnim, znanstvenim i nastavnim zvanjima (docenti, magistri i doktori znanosti i znanstveni novaci te asistenti i lektori) imaju statistički značajno viša očekivanja u odnosu na sustav potpore studentima s invaliditetom. Može se pretpostaviti da njihovo dugogodišnje nastavno iskustvo i dobro poznavanje zahtjeva studijskih programa kao i veće iskustvo u visokoškolskom obrazovanju studenata s invaliditetom rezultira time da u većoj mjeri očekuju snažnu i dobro organiziranu, prije svega institucionalnu potporu studentima s invaliditetom u visokom obrazovanju.

Ocjena aktualnoga stanja potpore

Procjena aktualnoga stanja potpore od strane studenata s invaliditetom iznosi 46,08 (aritmetička sredina) uz raspršenje rezultata 12,546. Kako je i ovdje teorijski minimalni rezultat 15, maksimalni 75, a neutralni 45, vidljivo je da studenti postojeći sustav potpore ocjenjuju blago pozitivnim (iako smo već vidjeli da su njihova očekivanja od sustava potpore mnogo veća), pri čemu postoje velike razlike među odgovorima studenata.

I ovdje je izračunat T-test na poduzorcima uzorka studenata s invaliditetom prema kriterijima: studenti koji studiraju u Zagrebu i oni koji studiraju na drugim hrvatskim sveučilištima, studenti preddiplomskog studija i studenti ostalih razina studija, studenti 1. godine studija i oni ostalih godina studija, ali nisu nađene razlike među tako definiranim skupinama studenata.

Sveučilišni su djelatnici pak nešto stroži u procjeni sadašnjega stanja sustava potpore studentima s invaliditetom u visokom obrazovanju i njihov rezultat ide blago u negativnom smjeru, također uz prilično individualno neslaganje u procjeni (prosječni rezultat je 42,94 uz raspršenje rezultata 11,833).

Testiranje razlika među poduzorcima sveučilišnih djelatnika ipak pokazuje statistički značajne razlike među skupinama ispitanika definiranih kriterijem: sveučilišni djelatnici sa Sveučilišta u Zagrebu i s ostalih hrvatskih sveučilišta te profesori i ostali sveučilišni nastavnici.

Naime, sveučilišni nastavnici iz Zagreba značajno boljim procjenjuju postojeći sustav potpore studentima s invaliditetom (prosječni rang na Man Whitney testu iznosi 98,39) u odnosu na sveučilišne nastavnike s ostalih hrvatskih sveučilišta (76,93) uz značajnost razlike 0,007. Sveučilište u Zagrebu prvo je u Hrvatskoj i počelo razvijati institucionalne oblike potpore studentima s invaliditetom i najdalje je otislo s razvojem toga sustava pa prilično zadovoljava činjenica da su sveučilišni djelatnici toga svjesni jer to znači da Ured za studente s invaliditetom Sveučilišta u Zagrebu ispunjava svoju funkciju.

Također, sveučilišni profesori značajno boljim procjenjuju postojeći sustav potpore studentima s invaliditetom (prosječni rezultat iznosi 93,1) u odnosu na ostale sveučilišne nastavnike (75,18) uz značajnost razlike 0,017. Kako se već ranije pokazalo da upravo profesori imaju viša očekivanja od sustava potpore, dobro je znati i da su ona ispunjena aktivnostima koje se nude u akademskoj praksi.

Na uzorku sveučilišnih djelatnika izračunata je i korelacija rezultata na različitim skalama upitnika te je nađena pozitivna korelacija (0,45) upravo između očekivanja sveučilišnih djelatnika od sustava potpore i njihovoga zadovoljstva postojećim stanjem potpore. Sveučilišni djelatnici koji više očekuju od sustava potpore također su njime i zadovoljniji i suprotno.

Informiranost studenata-vršnjaka i članova udruga osoba s invaliditetom o sustavu potpore studentima s invaliditetom u visokom obrazovanju u Republici Hrvatskoj

U odnosu na broj tvrdnji u upitniku i mogućnost odabira dodatnih odgovora, maksimalni teorijski rezultat na upitniku iznosi 57, minimalni 17, a neutralni (srednji) 34. Rezultat studenata-vršnjaka na Upitniku informiranosti o akademskoj potpori studentima s invaliditetom iznosi 30,09 uz slabo raspršenje rezultata od 2,766. Rezultat članova udruga iznosi samo nešto malo više (31,3 uz također slabo odstupanje od srednjega rezultata, dakle s ujednačenim odgovorima ispitanika 2,906). I studenti-vršnjaci i članovi udruga tako pokazuju slabu informiranost o sustavu akademske potpore studentima s invaliditetom.

Također, niti u jednom od uzoraka nisu se pokazale značajne razlike u odnosu na nezavisne varijable: studenti i udruge iz Zagreba i ostatka Hrvatske, studenti prediplomskog i ostalih razina studija te prve i ostalih godina studija, kao i prema spolu u oba uzorka, pripadnici rukovodstva udruga i članovi i poduzorci prema razini angažmana u radu udruga i u realizaciji ljudskih prava osoba s invaliditetom.

Zanimljivo je, što je vidljivo iz frekvencija odabira razine slaganja s pojedinim tvrdnjama navedenim u Upitniku, kako je svega 9 % studenata i 32,1 % članova udruga upoznato s činjenicom da u Republici Hrvatskoj ne postoji zakon koji regulira prava studenata s invaliditetom u sustavu visokog obrazovanja, te kako 5,9 % studenata-vršnjaka, ali i 47,2 % članova udruga pogrešno smatra da su institucionalne službe i tijela potpore studenata s invaliditetom organizirane na razini države. Ipak, 42 % studenta-vršnjaka i 32 % članova udruga upoznati su s činjenicom da su takve službe i tijela organizirane na razini javnih sveučilišta. Također, 81,2 % studenta-vršnjaka i samo 50,9 % članova udruga smatra da

sukladno svojim interesima, studenti s invaliditetom imaju pravo studirati na bilo kojem fakultetu ili akademiji, što je njihovo zajamčeno pravo. Uz to, svega 12,9 % studenata-vršnjaka i 20,1 % članova udruga zna da studenti s invaliditetom imaju pravo prednosti pri upisu na fakultete i akademije u Republici Hrvatskoj ako pređu razredbeni prag. 60,7 % studenata-vršnjaka i tek 37,7 % članova udruga informirano je o tome da studenti s invaliditetom realiziraju pravo na prilagodbe nastavnih metoda te samo 17,6 % studenata-vršnjaka i 9,4 % člana udruga točno odgovara da istovremeno studenti s invaliditetom ne mogu realizirati pravo na prilagodbe nastavnih sadržaja jer bi se time kompromitirali akademski standardi.

Moguće je, stoga, zaključiti da je informiranost kako studenata-vršnjaka tako i članova nevladina sektora, tj. udruga osoba s invaliditetom o akademskoj potpori studentima s invaliditetom doista loša, pri čemu članovi udruga pokazuju malo bolje poznavanje zakonske regulative, a studenti-vršnjaci nešto bolje poznavanje prava studenata s invaliditetom tijekom studija, uključujući i pravo na prilagodbe.

Međutim, ono što dosta zabrinjava jest činjenica da niti jedna od navedenih skupina ispitanika ne poznaje u dovoljnoj mjeri studente s invaliditetom, odnosno nije upoznata s time koje su sve bolesti, oštećenja i poremećaji prisutni u studenata i da kao takvi mogu biti osnova za realizaciju njihovih dodatnih prava u visokom obrazovanju. U velikom postotku studenti-vršnjaci prepoznaju da se tu radi o studentima s oštećenjima vida (83,2 %), oštećenjima sluha (81 %) i motoričkim poremećajima (85,7 %) no u mnogo manjoj mjeri smatraju da su to i studenti s kroničnim bolestima (26,6 %), psihičkim bolestima i poremećajima (20,7 %), specifičnim teškoćama učenja (46,4 %) i ostalim zdravstvenim stanjima i teškoćama koje mogu utjecati na tijek studiranja (29,7 %).

Slično je, ali i još lošije poznavanje, kod članova udruga osoba s invaliditetom, što doista iznenađuje. Pripadnici nevladina sektora u sljedećim postotcima smatraju da su studenti s invaliditetom: studenti s oštećenjima vida (83 %), oštećenjima sluha (77,4 %), motoričkim poremećajima (79,2 %), kroničnim bolestima (22,6 %), psihičkim bolestima i poremećajima (17 %), specifičnim teškoćama učenja (34 %) i ostalim zdravstvenim stanjima i teškoćama koje mogu utjecati na tijek studiranja (13,2 %). Neobično je i razočaravajuće što upravo oni koji se bave osobama s invaliditetom i zagovaraju njihova prava nisu svjesni činjenice o heterogenosti populacije studenata s invaliditetom koji upravo zbog svojih oštećenja, bolesti ili poremećaja stalno, povremeno ili privremeno trebaju neki vid potpore tijekom studija kako bi se maksimalno izjednačile njihove mogućnosti s mogućnostima ostalih studenata i kako bi se smanjile moguće prepreke u visokom obrazovanju.

ZAKLJUČAK

Značaj ovog istraživanja očituje se u vrlo indikativnim rezultatima koji, međutim, mogu postati kvalitetnim temeljem za postavljenje smjernica budućega razvoja potpore studentima s invaliditetom koje proizlaze iz rezultata istraživanja.

Tako se pokazalo da studenti s invaliditetom iskazuju visoka očekivanja od sustava potpore u visokom obrazovanju, slično kao i sveučilišni nastavnici sa svega nešto manjim prosječnim rezultatom i nešto malo manjim međusobnim slaganjem u odgovorima nego što je to slučaj u studenata.

Pokazalo se da su studenti s invaliditetom slabo, ali ipak zadovoljni sustavom potpore u visokom obrazovanju i da se oko toga prilično dobro međusobno slažu, dok su sveučilišni nastavnici i rukovoditelji malo manje zadovoljni sustavom potpore studentima s invaliditetom, odnosno da se može utvrditi da je njihov rezultat gotovo neutralan, iako su i ovdje manje ujednačeni u odgovorima u odnosu na studente.

Sukladno tomu, nađeno je da studenti s invaliditetom postojeći sustav potpore ocjenjuju blago pozitivnim pri čemu postoje velike razlike među odgovorima studenata, dok su sveučilišni djelatnici nešto stroži u procjeni sadašnjega stanja sustava potpore studentima s invaliditetom u visokom obrazovanju i njihov rezultat ide u blago negativnom smjeru.

Također, nalazi ukazuju da sveučilišni nastavnici iz Zagreba značajno boljim procjenjuju postojeći sustav potpore studentima s invaliditetom u odnosu na sveučilišne nastavnike s ostalih hrvatskih sveučilišta.

Kada se pak analiziraju rezultati u odnosu na vrstu oštećenja studenata s invaliditetom, pokazalo se da su najmanje zadovoljni sustavom potpore studenti s oštećenjima sluha te odmah potom slijede studenti s tzv. „nevidljivim oštećenjima“. Najzadovoljniji su pak studenti s motoričkim poremećajima koji se kreću uz pomoć invalidskih kolica, a slijede ih studenti s oštećenjima vida i studenti s motoričkim poremećajima koji se samostalno kreću.

Daljnje analize pokazale su da su studenti s oštećenjima sluha kao populacija statistički značajno manje zadovoljni sustavom potpore u odnosu na ostale spomenute skupine studenata, osim studenata s tzv. „nevidljivim oštećenjima“, što ukazuje da je ove rezultate moguće prihvati kao mišljenje populacije studenata s invaliditetom.

Rezultati ukazuju i da profesori imaju viša očekivanja od sustava potpore u odnosu na ostale sveučilišne nastavnike te su ona i ispunjena aktivnostima koje se nude u akademskoj praksi.

Analize pokazuju i da studenti-vršnjaci, ali i članovi udruga osoba s invaliditetom pokazuju slabu informiranost o sustavu akademske potpore studentima s invaliditetom pri čemu članovi udruga pokazuju malo bolje poznavanje zakonske regulative, a studenti-vršnjaci nešto bolje poznavanje prava studenata s invaliditetom tijekom studija, uključujući i pravo na prilagodbe u nastavi i na ispitima.

Uz već navedeno, rezultati ukazuju da niti jedna od navedenih skupina ispitanika, a posebice članovi udruga, ne poznaju u dovoljnoj mjeri studente s invaliditetom i nisu upoznati s time koje su sve bolesti, oštećenja i poremećaji prisutni u studenata i kao takvi mogu biti osnova za realizaciju njihovih dodatnih prava u visokom obrazovanju.

Temeljem dobivenih rezultata potrebno je stoga:

- nastaviti s unapređivanjem sustava potpore studentima s invaliditetom u visokom obrazovanju u Republici Hrvatskoj
- iskoristiti pozitivna iskustva Sveučilišta u Zagrebu kao vodeće institucije u realizaciji potpore studentima s invaliditetom
- hitno donijeti Zakon o hrvatskom znakovnom jeziku i ostalim sustavima komunikacije gluhih i gluhoslijepih osoba u Republici Hrvatskoj (www.mspm.hr) i njegovom primjenom približiti mogućnost pristupa visokom obrazovanju studentima s oštećenjima sluha
- intenzivnije informirati studente o sustavu potpore koji u visokom obrazovanju mogu realizirati studenti s tzv. „nevidljivim oštećenjima“
- intenzivirati edukaciju sveučilišnog osoblja o mogućnostima prilagodbe akademskog okruženja studentima s invaliditetom
- intenzivnije informirati javnost, primarno studente i civilno društvo o pravima i mogućnostima studenata s invaliditetom u visokom obrazovanju u Republici Hrvatskoj.

LITERATURA:

1. Agencija za znanost i visoko obrazovanje, 2013.
<https://www.azvo.hr/index.php/hr/statistike/broj-studenata-po-raznim-kriterijima/44-statistike/568-broj-studenata-na-javnim-sveuclitima> (pristupljeno 4. lipnja 2014.).
2. Centar za savjetovanje i podršku studentima, 2014.
<http://www.unizg.hr/studiji-i-studiranje/podrska-studentima/centar-za-savjetovanje-i-podrsku-studentima/> (pristupljeno 22. svibnja 2014.).
3. Državni zavod za statistiku, 2012. Studenti u akademskoj godini 2010./2011., Statistička izvješća, 1445/2012, ISSN 1845-9927
4. Državni zavod za statistiku, 2011. Visoko obrazovanje u 2010., Statistička izvješća, 1444/2011, ISSN 1331-7784
5. Kiš-Glavaš, L. 2012. Studenti s invaliditetom u sustavu visokog obrazovanja u Republici Hrvatskoj. Opće smjernice, priručnik za nastavno, administrativno i stručno osoblje sveučilišta. Ur. Kiš-Glavaš, L. Sveučilište u Zagrebu. Zagreb.
6. Kiš-Glavaš, L. 2012a. Suvremeno poimanje invaliditeta. Radionica: Tehničko-tehnološka podrška osobama s invaliditetom. Zbornik sažetaka i prezentacija. Fakultet prometnih znanosti Sveučilišta u Zagrebu. 13. prosinca, 9–12.
7. Kiš-Glavaš, L., Novak, V. 2012. Sustav potpore studentima s invaliditetom na hrvatskim sveučilištima i aktivnosti Tempus EduQuality projekta. 4. Međunarodni kongres studenata Edukacijske rehabilitacije – U različitosti jednaki, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu. Zagreb. 11. – 13. svibnja.
8. Kiš-Glavaš, L., Novak Žižić, V. 2013. Rezultati i doprinosi Tempus projekta EduQuality, UNIQINFO, Novosti Ureda za upravljanje kvalitetom. Sveučilište u Zagrebu, br. 4, ISSN: 1846-8985.
9. Kiš-Glavaš, L., Novak Žižić, V., 2013a. Minimalni standardi pristupačnosti visokog obrazovanja za studente s invaliditetom. Konferencija: Recite to glasno. Udruga studenata s invaliditetom Sveučilišta u Zagrebu Sizif. Tribina grada Zagreba. Zagreb. 24. svibnja.
10. Minimalni standardi pristupačnosti za osobe s invaliditetom na sveučilištima članicama UNICA-e, 2008.
<http://www.unizg.hr/uredssi/index.php/lang-hr/dokumenti> (pristupljeno 22. svibnja 2014.).
11. Osiguravanje minimalnih standarda pristupačnosti visokog obrazovanja studentima s invaliditetom u Republici Hrvatskoj, 2012.
<http://www.unizg.hr/uredssi/index.php/lang-hr/dokumenti> (pristupljeno 22. svibnja 2014.).
12. Pravilnik o organizaciji i djelovanju Ureda za studente s invaliditetom Sveučilišta u Zagrebu, 2007., 2013.
<http://www.unizg.hr/uredssi/index.php/lang-hr/dokumenti> (pristupljeno 22. svibnja 2014.).
13. Programski ugovori, 2012.
<http://public.mzos.hr/Default.aspx?art=12404> (pristupljeno 22. svibnja 2014.).
14. Strategija razvoja podrške studentima Sveučilišta u Zagrebu od 2013. do 2025. godine, 2014.
<http://www.unizg.hr/o-sveucilistu/dokumenti-i-javnost-informacija/dokumenti-sveucilista/strateski-dokumenti/> (pristupljeno 22. svibnja 2014.).
15. Tempus projekt Education for Equal Opportunities at Croatian Universities – EduQuality, 2010
www.eduquality-hr.com (pristupljeno 22. svibnja 2014.).
16. Zakon o hrvatskom znakovnom jeziku i ostalim sustavima komunikacije gluhih i gluhoslijepih osoba u Republici Hrvatskoj.
http://www.mspm.hr/novosti/vijesti/javna_rasprava_o_nacrtu_prijedloga_zakona_o_hrvatskom_znakovnom_jeziku_i_ostalim_sustavima_komunikacije_gluhih_i_gluhoslijepih_osoba_u_republici_hrvatskoj (pristupljeno 4. lipnja 2014.).
17. Vlada Republike Hrvatske, 2013. Prijedlog strategije obrazovanja, znanosti i tehnologije (radni materijal).
http://www.unizg.hr/o-sveucilistu/dokumenti-i-javnost-informacija/dokumenti-sveucilista/javne_rasprave/nacionalna-strategija-obrazovanja-znanosti-i-tehnologije/ (pristupljeno 22. svibnja 2014.).

Zaključna razmatranja o provedenom istraživanju

Iako je, kako je već navedeno, s obzirom na istraživanjem obuhvaćene uzorke ispitanika kao i korištenu metodologiju, izvješće o provedbi cjelovitog istraživanja pod nazivom „Multidimenzionalna analiza socijalne uključenosti djece s teškoćama i studenata s invaliditetom u obrazovnom procesu“ prezentirano kroz tri odvojena izvješća, u ovom kratkom tekstu koji slijedi nastojat ćemo objediniti najznačajnije rezultate istraživanja.

Tako se pokazalo da se ravnatelji i stručni suradnici, nastavnici i strukovni učitelji te roditelji učenika s teškoćama razlikuju u procjeni zadovoljstva potporom učenicima s teškoćama u srednjoškolskom obrazovanju u Republici Hrvatskoj. Područja procjene koja najviše pridonose spomenutim razlikama su prilagodbe u nastavi, institucionalna potpora, opremljenost škola, edukacije za nastavnike te načini provjere znanja. Analize u procjenama zadovoljstva učenika s teškoćama srednjoškolskom potporom pokazuju, pak, da učenici najveći značaj pridaju načinima provjere znanja, prilagodbama u nastavi te potpori u učenju.

Kada se govori o zadovoljstvu potporom studenata s invaliditetom, njihovih nastavnika i ostalih sudionika visokog obrazovanja, istraživanje je pokazalo da su studenti s invaliditetom slabo, ali ipak zadovoljni sustavom potpore u visokom obrazovanju dok su sveučilišni nastavnici i rukovoditelji malo manje zadovoljni sustavom potpore studentima s invaliditetom, odnosno da je njihov rezultat gotovo neutralan. Sukladno tomu, nađeno je da studenti s invaliditetom postojeći sustav potpore ocjenjuju blago pozitivnim pri čemu postoje velike razlike među odgovorima studenata. Sveučilišni su djelatnici nešto stroži u procjeni sadašnjeg stanja sustava potpore studentima s invaliditetom u visokom obrazovanju i njihov rezultat ide u blago negativnom smjeru. Pri tome sveučilišni nastavnici iz Zagreba značajno boljim procjenjuju postojeći sustav potpore studentima s invaliditetom u odnosu na sveučilišne nastavnike s ostalih hrvatskih sveučilišta. Dobiveni rezultati pokazali su da su iskustva studenata s obzirom na pristupačnost pojedinim fakultetima i prilagodbu nastave raznolika i neujednačena: od izrazito pozitivnih i podražavajućih iskustava do iskustava koja upućuju na neosjetljivost sustava i neinformiranost nastavnika, ali i drugih uključenih sudionika. Studenti s pravom prepoznaju da „sustav“ čine ljudi te da nije dovoljno osloniti se na tehnološki napredak koji omogućuje lakše praćenje nastave, već je potrebno i nadalje sustavno provoditi educiranje nastavnog i nenastavnog osoblja.

Daljnje analize pokazale su da se studenti razlikuju u procjeni zadovoljstva sustavom potpore u odnosu na vrstu oštećenja te da su studenti s oštećenjima sluha kao populacija statistički značajno manje zadovoljni sustavom potpore u odnosu na ostale spomenute skupine studenata, osim studenata s tzv. „nevidljivim oštećenjima“, dok su najzadovoljniji studenti s motoričkim poremećajima koji se kreću uz pomoć invalidskih kolica.

S obzirom na očekivanja od sustava potpore učenika s teškoćama u razvoju u sustavu srednjoškolskog obrazovanja, ona se u najvećoj mjeri odnose na načine provjere znanja koji trebaju biti prilagođeni i omogućiti učenicima s teškoćama da na pravedan način pokažu svoja znanja.

Vezano uz očekivanja pokazalo se da studenti s invaliditetom iskazuju visoka očekivanja od sustava potpore u visokoškolskom obrazovanju te ukazuju kako je važno paralelno informirati cjelokupnu studentsku populaciju o potrebama i mogućim oblicima podrške

kolegama s invaliditetom te jačati kapacitete studenata s invaliditetom za iskazivanje potrebe za podrškom i prije samog početka studiranja. S tim u vezi ključno je provoditi kontinuiranu razmjenu iskustava sviju sudionika o ishodima uključivanja studenata s invaliditetom u visokoškolsko obrazovanje te provoditi redovita evaluacijska istraživanja o postignutom.

Istraživanjem je utvrđeno i da su prosječne vrijednosti procjena roditelja i učenika vršnjaka učenicima s teškoćama u razvoju u području informiranosti o sustavu potpore i pravima učenika i studenata niske, najniže u području poznavanja zakonske regulative koja učenicima s teškoćama osigurava pravo na školovanje u redovnom sustavu obrazovanja.

Sličan rezultat pokazuje i da studenti-vršnjaci, ali i članovi udruga osoba s invaliditetom, pokazuju slabu informiranost o sustavu akademske potpore studentima s invaliditetom, pri čemu članovi udruga pokazuju malo bolje poznavanje zakonske regulative, a studenti-vršnjaci nešto bolje poznavanje prava studenata s invaliditetom tijekom studija, uključujući i pravo na prilagodbe u nastavi i na ispitima.

Uopćeno je moguće zaključiti kako, iako je posljednjih godina mnogo učinjeno na uključivanju učenika s teškoćama u razvoju i studenata s invaliditetom u sustav obrazovanja, ostaje još mnogo toga što je potrebno unaprijediti kako bi se posve približile mogućnosti obrazovanja populaciji učenika i studenata s teškoćama, odnosno invaliditetom da bi bilo moguće realizirati njima Ustavom Republike Hrvatske (NN, 56/90) zajamčeno pravo na jednaku dostupnost obrazovanja na svim razinama i pod jednakim uvjetima.

Za više informacija:

Hrvatski savez gluhih i sljepih osoba Dodir - Nositelj projekta
Vodnikova 8
HR- 10 000 Zagreb
Tel/Fax (+385) 1 487 5431
E-mail: dodir@dodir.hr
Web: <http://dodir.hr/>
<http://dodir.hr/ipa>

Agencija za strukovno obrazovanje i obrazovanje odraslih
Radnička cesta 37b
10 000 Zagreb
Web: <http://asoo.hr/defco/>
E-mail: defco@asoo.hr

Za više informacija o EU fondovima:

Ministarstvo regionalnog razvoja i fondova Europske unije
www.strukturnifondovi.hr

**Sadržaj ove publikacije isključiva je odgovornost
Hrvatskog saveza gluhih i sljepih osoba Dodir.**

**Stajališta izražena u ovoj publikaciji ne odražavaju nužno
stajalište Ureda Vlade Republike Hrvatske za udruge.**

